"Руйнуючий дух э будуючим духом."

"Від кожного після можливости, кожному після потреби."

НАУКА РОБІТНИКАМ.

(ЗБІРНИК.)

Л. Толстой — "Патріотизм і Уряд."
П. Кропоткин — "Політичні права."
" " "Лад."
" " "Достаток про усіх."
Ж. Грав — "Конечність революції."
М. Бакунін — "Завдання соціяльної революції."

Ціна 30 центів.

Виданэ А. К. Г. Канади
1920 року.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

"Руйнуючий дух э будуючим духом."

"Від кожного після можливости, кожному після потреби."

НАУКА РОБІТНИКАМ.

(ЗБІРНИК.)

Л. Толстой — "Патріотизм і Уряд."
П. Кропоткин — "Політичні права."
„ „ "Лад."
„ „ "Достаток про усіх."
Ж. Ґрав — "Конечність революції."
М. Бакунін — "Завдання соціяльної революції."

Ціна 30 центів.

Виданэ А. К. Г. Канади
1920 року.

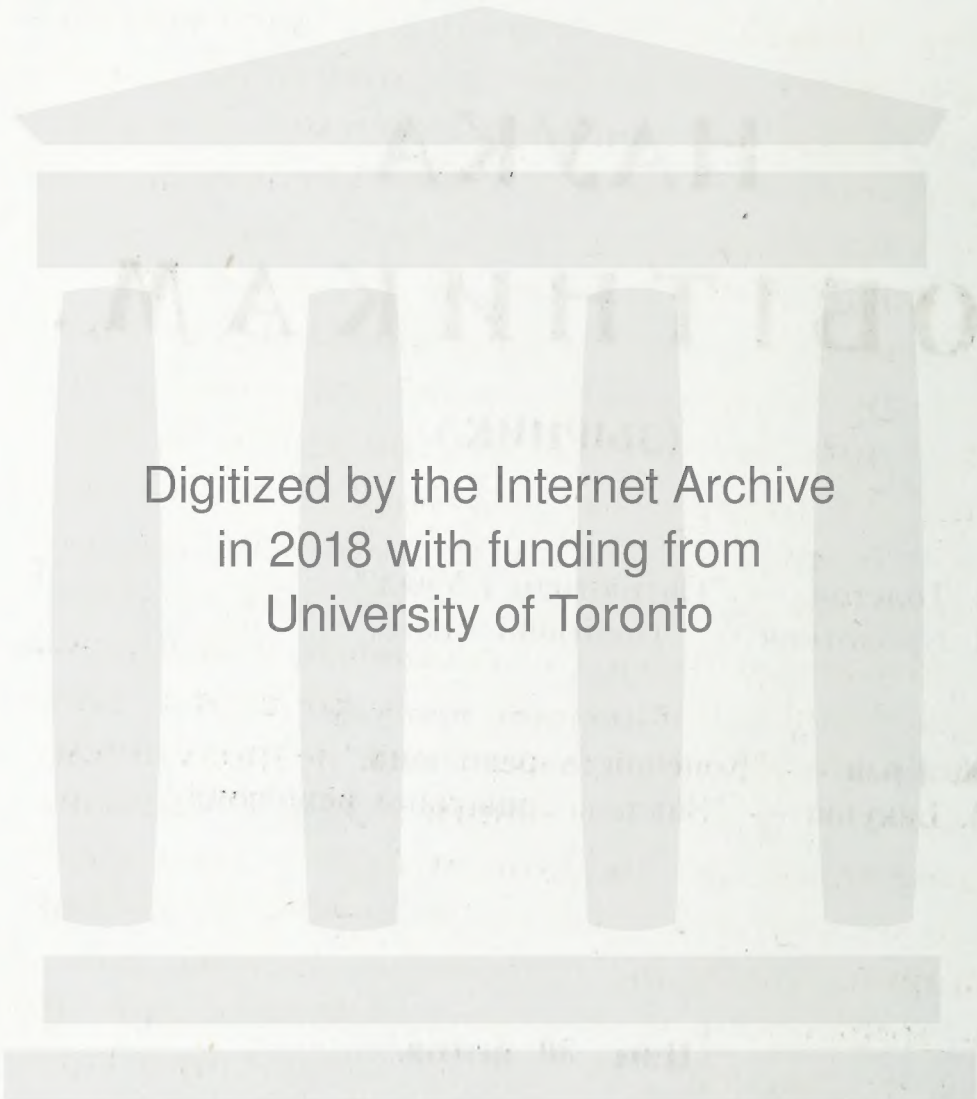

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/naukarobitnykamz00unse

Л. Н. Толстой.

ПАТРІОТИЗМ І УРЯД.

(Писано під-час англо-бурської війни, 1899-1902.)

Вже скілька разів доводилось мені висловлювати думку про те, що патріотизм за нашого часу є чуте незвичайне, нерозумне, шкідливе, спричиняюче більшу частину того лиха, від котрого страждає людство, і що тому се чуте не повинне бути плеканим, як се робит ся тепер, а, навпаки, здавлюване і винищуване всіма залежними від розумних людей засобами.

Але дивним є те, що не дивлячись на безперечну та очевидячну залежність тільки від сього чутя руйнуючих нарід загальних озброїнь і нищачих воєн, усі мої докази про назадництво, невсвоєчасність і шкідливість патріотизму подобались і надибають ся до сього часу або мовчанкою, або з навмисним незрозумінєм, або, ще частійше все з одним і тим же дивним закидом кажу, що шкідливим буде тілько шкарадний патріотизм, джінгоїзм, шовінізм, але що правдивий, хороший патріотизм є дуже взнеслим, моральним чутєм, осуджувати котре не тільки не розумно, ба навіть переступно. Про те ж в чім лежить правдивий, добрий патріотйзм або зовсім не кажуть або замісць поясне-

ня проголошують надуті, високо-літаючі фрази, або підкладають під розуміне патріотизму щось такого, що немає нічого спільного з тим патріотизмом, котрий ми усі знаємо і від котрого так гірко терпемо. Сими днями, розмовляючи з Британийцем про теперішну війну, я сказав йому, що дійсна причина сієї війни не користні ціли, а патріотизм як се видно по настрою усього британійського суспільства. Британієць не згодив ся зі мною і сказав, що хоч се і правдиве, але повстало воно через те, що патріотизм, одушевляючий тепер Британійців, є шкарадний патріотизм та що добрий патріотизм (той, котрим він переповнений) лежить у тім, щоб Британийці, його краяни, не чинили зла.

— "Хибаж ви бажаєте, щоб не чинили зла самі тільки Британийці?" запитав я.

— "Я усім бажаю сього!" відповів він,

Сією відповідею він ясно вказав, що прикмети правдивих дібр, чи будуть се добра моральні, наукові, а чи навіть прикладні, практичні — у своїй суті є такі, що ширять ся на все людство, а тому бажаня таких дібр кому би не було — не тілько не є патріотизмом, ба навіть виключує його.

Подібно ж не є патріотизмом і особистості кожного народа, котрі другі заступники патріотизму навмисне підкладають під се розуміне. Вони кажуть, що особистості кожного народу складають необмежну умову поступу лю-

дства, і тому патріотизм, маючий на меті дотриманє сих особистостей є дуже добрим і кориснім чутєм. Але ж хіба не видно, що коли сі особистощі кожного народу, — звичай, віра, мова, — складали необминену умову житя людства, так ті особистощі за нашого часу служать голевним гальмом здійсненя вже спізнаного людьми ідеалу братерської злуки народів. І підтримуванє та охорона особливости якої не було, — московської, німецкої, французької, англьо-саксонської, викликуючи таке саме підпиранє не тілько угорської, польскої, ірляндської народности, але і баскської, провансальскої, мордавської, чувашської та сили иньших народностей, служить не зближеню і єднаню людий, а щораз більшому відчуженю та розділу.

Отже не уявний, але дійсний патріотизм, той котрий ми всі знаємо, під впливом котрого находить ся більшість людей нашого часу, і відкотрого так жорстоко терпить людство, — не є бажанєм духових дібр своєму народови (бажати духових дібр не можна тільки самому своєму народови), ані особистощами народних одиниць (се є прикмета, а ніяк не чутє), — а є зазначене чутє вивищеня свого народа або держави перед всіма иньшими народами або державами, і тому є бажанєм тому народови або державі найбільшого добробуту і могутности, котрі можуть бути здобуті і все здобувають ся тілько коштом добробуту і могутности инь-

ших народів і держав. Здавало ся б бути зрозумілим, що патріотизм, як чутє, є шкарадне чутє і шкідливе, а як наука є дурною, бож ясно, що як кождий нарід і держава будуть числити себе найліпшим з усіх народів і держав, так усі вони будуть у брутальнім і шкідливім заблудженю.

II.

Здавалоб ся, що і злочинність, і нерозумність патріотизму повинніб бути очевидні людям. Але, дивне діло, просьвічені, вчені люди нетілько не бачуть того самі, але ще з найбільшою упертостею та запалом, хоч без жадних розумних підстав, боронять найменьшу сказівку на шкідливість і нерозуміне патріотизму і продовжують вихваляти його добродійство та вивесшеня.

Щож се таке?

Мені приходить до голови тільки одно поясненє сієї дивної прояви. Усю історію людства від найдавніщих часів аж до нашого часу можна розглядати, яко рух спізнаня і окремих людей і однородних їхніх получень від ідей нищих до ідей вищйх. Вся дорога, перейдена як кожною окремою людиною, так і еднородними гуртами людей, можна собі уявити як черговий ряд сход від самої нищої, що подибують ся на рівні животинного жйтя, до самої вищої, до котрої може піднести ся в дану історичну хвилю спізнаня людини. Кожна людина так са-

мо, як і окремі однородні гурти-народи, держави — все йшли і йдуть наче по тих сходах ідей. Одні частинй людства ідуть вперед, другі далеко лишають ся позаду, треті — більшість, рухають ся по середині. Але усі вони, на яких би сходах вони не стояли, неминучо і невпинно прямують від нищих ідей до вищих. І все в кожну дану хвилю, як окрема людина, так і кожний однородний гурток людей — передний середульший або задній — будуть в трьох ріжних відносинах до трьох сходів ідей, серед котрих рахують ся. Завжди, як для окремої людини, так і для окремого гуртка людей, є ідеї минувшого, зужиті і зіставші чужими, до котрих людий не можуть вже вернути ся, як, приміром,для нашого христіянського сьвіта — ідеї людоїдства, всенародного рабунку, викрадуваня жінок і т. д., про котрі зістались тільки спомини; є ідеї теперішности, котрі прищеплені людям вихованєм, приміром, всею діяльностею оточуючого загалу, ідеї,під владою котрих вони живуть в даний час, як, наприклад, за нашого часу ідеї власности, державного ладу, торговлі, користуваня сьвійськими животинами, тащо. А є ідеї будучини, з котрих одні вже близькі до здійсненя і примушують людей змінювати своє житя і бороти ся з передшими формами, як, приміром, в нашім сьвіті ідеї визволу робітництва, рівноправности жіноцтва, прикороченя живленя ся мясом і иньші ідеї, хоч вже і спізнані лю-

дьми, але ще не роспечавші боротьби з попередними формами житя. Такі в наш час названі ідеалами ідеї знищеня самосили, установленя спільности майна, загального братерства людей. І тому кожна людина кожний гурток людей, на якіх сходах вониб не стояли, маючи позад себе зужиті спомини про минувшину, а попереду ідеали будучини, завжди будуть у чині боротьби між відживаючими ідеями теперішности зі входячими в житє ідеями будучини. Стаєть ся звичайно так, що наколи ідея, бувша користною, і навіть конечною в минувшині, стає непотрібною, після більше-менше триваючої боротьби, відступає місце новій ідеї, бувшій перше ідеалом, котрий і стає ідеєю теперішности.

Але буває і таке, що віджита ідея, уже замінена у сьвідомості людей, є такою, що затриманє тієї віджитої ідеї, корисно тільки декотрим людям, що мають найбільший вплив у суспільстві. І тоді стаєть ся таке, що ся віджита ідея, не дивлячись на своє гостре противеньство усьому відміненому в иньших напрямках ладови, продовжує спливати на людей та кермувати їхніми вчинками. Такий стримок віджившої ідеї завжди відбував ся і відбуваєть ся в царені релігій. Причиною сього є те, що жерці, вигідне становще котрих звязане з віджившою релігійною ідеєю, користаючись своєю владою, навмисно затримують людей у віджившій ідеї.

Те саме відбуваєть ся і завдяки тому само-

му в царені державній у відношеню до ідей патріотизму, на котрій спирає ться кожна державність. Люди, котрим є користним підтриманє тієї ідеї, немаючої вже ніякої вартости, штучно підтримують її. Володіючи наймогутніщими засобами впливу на людей, вони завжди можуть се робити.

Вцім здає ться мені лежить поясненє того дивного супереча, в котрім є віджившa ідея патріотизму зі всім противним йому складом ідей, вже увійшовших нашого часу у сьвідомість христіянського сьвіта.

III.

Патріотизм, яко чутє виключеної любови до свого народу і яко вченє про славетність жертви своїм супокоєм, маєтком і навіть житєм запро оборону кволих від вбивства та самосилу ворогів, — був вищою ідеєю того часу, коли кожний нарід уважав собі можливим і справедливим, для свого добра і могутности, призначити собі до мордованя та рабунку людей иншої народности; але вже близько 2000 років тому назад вищими заступцями мудрощів людства почала пізнавати ся вища ідея братерства людей; і ідея ся, входячи все більше у сьвідомість, одержали нашого часу найріжноманітніщі здійсненя. Завдяки полекші комунікації, єдності промислу, торговлі, штуці та просьвіті, люди нашего часу так звязані між собою, що страх завойовань, убивств та самосилу з боку

сусідних народів вже цілковито зник, і усі народи (народи, а не уряди) жиють між собою у спокійних, взаємненно один одному вигідних, братерських, торговельних, промислових, розумових зносинах, зрушувати котрі, їм нема ніякої потреби. І тому здавало б ся, що віджившe чутє патріотизму **повинне б** було, як зайве та невідповідне до увійшовшого в житє спізнаня братерства людей ріжних народностей, все більше і більше винищуватйсь і цілком щезнути. А тим часом, навпаки, творить ся, що те шкідливе і зужите чутє нетільки продовжує собі істнувати, але усе більше і більше розжеврюєть ся.

Народи без жадної розумної підстави, проти свого розуміня і своїх ви'ід, нетілько співчувають урядам в їхніх нападах на инші народи, в їхніх захопленях чужих володінь і в захищеню силою того, що вже захоплене — але самі домагають ся сих нападів, захоплень і захищень, радіють ними, чванять ся ними. Малі, пригнічені народи, підпавші владі великіх держав, — Поляки, Ірляндці, Чехи, Фінляндці, Вірмени, тощо, реаґуючи проти гнетучого їх патріотизму завойовників так набрали ся від гнетячих їх народів того ставшого віджитим, непотрібним, безглуздним і шкідливим чутя патріотизму, що уся їхня діяльність з осередкована на нім, і що вони самі, терплячі від патріотизму дужчих народів, готові зробити над другими народами те саме, що підбивші їх народи

поповняли і поповняють над ними.

Повстає се через те, що рядячі кляси (розуміючи підсим не одні уряди з їхніми урядниками, але і усі кляси, користуючі виключно вигідним становищем, — капіталісти, журналісти, більшість малярів, вчених, — можуть вдержувати своє виключно вигідне в порівнаню з народними масами житє тілько завдяки державному ладови підпираючому патріотизм. Маючи в своїх руках усі засоби впливу на нарід, вони завжди невпинно підтримують в собі і вдругих патріотичні чутя, тим більше, що за сі почутя, підтримуючі державну владу, більше ніж за що иньшого надгорожують ся сею владою,

Кожний урядник тим більше має успіху на службі, чим більшим він є патріотом, подібнож і військовий може посунутись в свої карєрі тільки на війні, котра викликуєть ся патріотизмом.

Патріотизм і наслідки його війни дають великій зиск газетярам і вигоди більшости торгуючим. Кожний письменник, вчитель, професор тим більше забезпечить своє становище, чим більше він буде проповідувати патріотизм. Кожний цісар, король тим більше здобуває слави, чим більше він віддаєть ся патріотизмови.

Вруках рядячих кляс військо, гроші, школа, реліґія, преса. В школах вони розпалюють в дітях патріотизм, брехнями вимальовуючи свій народ ліпшим від усіх народів і завжди справе-

дливим; в дорослих розпалюють те чуте зрядовищами, святами, памятниками, патріотичною брехливою пресою; головно розпалюють патріотизм тим, що довершують ріжноманітні несправедливості жорстокости проти других народів, підбурюючи в тих народів спершу ворожнечу до свого народу, а потім тією ж ворожнечою користають ся про підбурене ворожнечі і в своїм народі. Роспалене того страшного чутя патріотизму ішло в европейських народах якоюсь хутко зростаючою прогресією і нашого часу дійшло до послідного степеня, дальше котрого вже нема куди йти.

IV.

За памяти усіх, нестарих ще навіть людей нашого часу, стала ся подія, яскраво показавша ту величезну дурійку, до котрої завпроваджені були патріотизмом люди християнського сьвіта.

Рядячі кляси Німеччини роспалили патріотизмом свої народні маси, до такого степеня, що був запропонованим народови в другі половині XIX столітя закон, після котрого всі люди без виїмку повинні були бути жовнірами; всі сини, чоловіки, батьки повинні виучувати ся вбивства і бути покірливими рабами першого вищого урядника і бути без переченя готовими на убивство тих, кого їм скажуть вбивати, — вбивати людей пригнетених народів і своїх робітників боронячих свої права, своїх батьків

і братів, як прилюдно висловив ся про те найбрутальнійший з усіх володарів — Вільгельм II.

Сей страшний захід, самим грубим способом ображаючи всі ліпші почуваня людей, під впливом патріотизму був приймлений народом Німеччини без жадного протесту.

Наслідком його була перемога над Французами. Ся перемога ще дужще розпалила патріотизм Німеччини, а потім Франції, Росії і йньших держав, народи котрих без обуреня згодились запровадити загальну військовість, себто невільництво, з котрим не може бути порівняним, що до пониженя, ані одно з стародавних рабств. Після сего невольнича покірливість масс, в імя патріотизму і нахабність, жорстокість і сваволя урядів вже не знали меж. Почались випереджуваня викликувані по части пйхою, почасти користею захопленя чужих земель у Азії, Африці, Америці і все більше і більше недовіря і озлобленя урядів одного проти другого.

Винищуваня народів на захоплених землях приймалось, як звичайна річ. Тільки заходило питанє, хто передше захопить чужу землю і буде винищувати її мешканців.

Усі рядячі не тільки найприлюдніще ломили і ломлять проти поневолених народів а також і один проти одного найпервістніщі домаганя справедливости, але чинили і чинять

всілякі омани, шахрайства, підкупства, шпіонь-ство, рабунки, вбивства, а народи не тілько співчувають сьому, але ще і раді тому, що не иньші держави, а їхні держави роблять сі злодійства. Обопільна ворожнеча народів і держав посліднього часу осягнула таких великих розмірів, що не дивлячись на те, що нема ніякої причини одним державам нападати на другі, усі держави завжди стоять одні проти других з виставленими пазурами і вшкіреними зубами і очікують тілько нате, щоб хтось з них дістався у халепу, ослаб, аби можна було з найменьшою силою напасти на него і розірвати його.

Всі народи, так званого христіянського сьвіта, допровадені патріотизмом до такого здичіня, що нетільки ті люди, котрі поставлені в необхідність вбивати або бути вбитими, бажают або радуют ся вбійству, але і люди спокійно живучі в своїх ніким не загрожених хатах в Европі, завдяки швидким і легким зносинам і пресі, всі людй Европи і Америки — під-час якої будь війни — находять ся в стані глядачів у римськім циркусі і так само, як і там, радіють вбивству і також кровожерно кричуть: "Поліс версо!"

Не тільки дорослі, але діти, — чисті, мудрі дітй, — зглядно тієї народности, до котрої вони належуть радують ся, наколи довідують ся, що побито і розірвано убійчими приладами не 700, а 1.000 Британців або Бурів. А родичі, я

знаю таких, потакують дітям в сім звірстві.

Але ще сього замало. Кожне побільшуванє війска одної держави (а кожна держава, чуючись в небезпеці запро патріотизму намагаєть ся побільшити його) примушує сусідуючих також запро патріотизм побільшувати свої війска, що виклйкує побільшуванє першої. Те саме відбуваєть ся з фортецями, фльотами; одна держава збудувала 10 кружляків, сусідна зробила 11; тодї перша будує 12 і т. д., в безконечній прогресії.

"А я тебе ущипну". А я тебе кулаком. — "А я тебе батогом". — А я тебе палецею. — "А я тебе з ґвера", так перечать ся і бють ся тільки погані діти, пяні люди або звірі; таке саме робить ся в колах вищих, котрі кермують вихованєм та чеснотою своїх підданців.

V.

Становище все погіршуєть ся і погіршуєть ся і спинити се, провадяче до явної загибелі, погіршенє нема ніякої спромоги. Єдиний видимий легковірним людям вихід з того становища закритий тепер подіями послідного часу; я кажу про Гаґську конференцію і зараз розпочату після неї війну Британії з Трансвалем.

Коли мало і поверховно судячі люди могли ще потішати себе думкою, що міжнародні судища можуть відкликувати нещастя війни і все ростучих узброювань, так Гаґська конфе-

ренція з повставшою після неї війною найяскравіще показала неможливість розвязаня того питаня тією дорогою. Після Гаґської конференції стало видко, що доки будуть істнувати уряди з військами, поти скорочене узброювань і воєн не можливе. Щоб згода була можливою, потрібно, щоб ті, що годять ся, вірили один одному, та щоб держави могли вірити одна одній, вони повинні скласти зброю; так само роблять посли, наколи зїзджають ся на нараду. До того часу, поки уряди не довіряють один одному, доки не тілько не касують, не зменьшують, але ще збільшають війска, відповідно побільшено у сусідів, безупинно через шпигів, стежучи за кожним рухом чужих війск, знаючи, що кожна держава спаде на сусідну, як тільки буде мати дотого спромогу, — не можлива жадна згода і всяка конференція є або дурниця, або игрушка, або омана, або нахабність, або усе те разом.

Власно російському урядови більше від усїх лицювалоб бути "Анфантеріблъ" тієї конференції. Російський уряд так випещений тим, що дома ніхто не протестує проти усїх його явно-брехливих маніфестів та приписів, що він, що без найменьшого ваганя зруйнувавший свій народ узброюванями, задавивши Польщу, обрабувавши Туркестан, Хіни і з особливим роздратованєм задавляючи Фінляндію, з повною вірою в тім, що всі повірять йому, пропонував урядам розброюватись.

Але яким би дивним несподіваним, безсоромним не була ся пропозиція, особливо в той самий час коли було загадано ще збільшати кількість війска, слова, сказані на цілий сьвіт, були такі, що урядам других держав не можна було перед своїми народами відмовити ся від комічних, явно брехливих обрад, і післанці зїхали ся, знаючи наперед, що нічого з того статись не може; але протягом кількох місяців діставали добру платню, хоч і посьмішкувались в рукав, хоч усі добро-совістно прикидались, що вони дуже заклопотані встановленєм спокою між народами. Гаґська конференція, що закінчила страшним кроворозливом, трансвальскою війною, котру ніхто не пробував і непробує застановити, — все ж була користною тим, що найяскравіще показала те, що зло, від котрого терплять народи, не може бути поправлене урядами, хочби і справді хотіли того, неможуть знищити ані узброювань, ані війни. Уряди, для того щоб жити, повинні боронити свій нарід від нападу других народів; але жаден народ не хоче нападати і ненападає на других, і тому уряди не тілько не бажають мира, але пильно підбурюють ненависть до себе других народів. Розбудивши до себе злість других народів, а у своїм народї патріотизм, уряди запевняють свій народ, що він в небезпеці, і що потрібно боронить ся.

І маючи владу в своїх руках, уряди можуть

роздражнювати иньші народи і викликувати патріотизм в своїм, і пильно роблять і те і те, і не можуть не робити сего тому, що на сім засновано їхнє істнованє.

Коли раніш уряди були потрібні на те, щоб захищати свої народи від нападів иньших, так тепер навпаки, уряди штучно нарушують мир істнуючий меже народами, і викликують меже ними ворожнечу.

Як потрібно орати, щоби сіяти, так ораня було розумним ділом; але справді, божевільно і шкідливо орати, наколи пашня вже зійшла. Асе власно примушують уряди робити свої народи, руинуватй єдність, котра істнує, і нічим не булаб захитана, якби не було урядів.

VI.

І справді, що таке тепер уряд, без котрого людям здаєть ся не можливим істнованє?

Як колись був час, що уряди були конче потрібним і меншим злом, ніж те, котре походило від безборонности проти зорганізованих сусідів, так тепер уряди стали непотрібними і геть більшим злом, нім усе те, чим вони застрашують народ.

Уряди не тільки військові, але й уряди взагалі, моглиб бути вже, не кажу користними, але хоч нешкідливими, тільки в тім випадку, як би вони складали ся з непрогрішивших і святйх людей, як се і припускають Китайці. Але ж уряди після самої своєї діяльности, що складаєть

ся з вершня насильств, завжди складаєть ся з найбільш нахабних, невічливих та роспустних людей.

Кожний уряд тому, а тим більше уряд, котрому доручена військова влада, є найстрашнішою, і найбільш небезпечною у сьвіті установою. Уряд, — в найширшім змісті, в ключаючи в него і капіталістів, і пресу, є не що иньшого, як така орґанізація, в котрій більша частина людей є під владою стоячої над ними меншої частини, сяж менша частина підлягає ще меншій і т. д., доходячи нарешті до кількох або і до однієї людини, котрі за помочею військового присилованя дістають владу над всіма иньшими; отже усе те уряджене подібне до кльока (конуса), всі частини котрого є у повній владі тих одиниць або тієї одиниці, котра є на його вершку.

Вершок того кльока захоплюють ті люди або та людина, котра хитрійща, нахабніща, більше безсумлінна ниж иньші, або припадковий нащадок тих, котрі були більше нахабні та безсумлінні.

Сьогодні Баріс Ґадуноф, а завтра Ґрігорій Атрьопєф, сьогодні роспустна Катерина, задушивша зі своїми коханцями свого чоловіка, завтра Пуґачоф, після завтра божевільний Павло, Микола, Олександер III.

Сьогодні Наполєон, завтра Бурбон або Орлєанський, Буланже або Компанія панамі-

стів, сьогодні Ґладстон, завтра Сольсбери, Чемберлен, Родс.

І таким урядам дається ся повна влада не тільки над майном, житєм, але і над духовним і моральним розвитком, над вихованєм, релїґійним проводом усіх людей.

По будують собі люди таку страшну машину-владу, дозволяючи захоплювати ту владу, кому будь (а усі шанси на те, що захопить її найбільша зіпсута, погана людина) і по-невільничому піддають ся її, а тоді й дивують ся, що їм недобре. Боять ся бомбів анархістів, а не боять ся того страшного ладу, що кожної хвилі зависає над ними величезним лихом. Люди знайшли, що добре, боронючись від ворогів, повязатись, як се роблять, обороняючі себе Черкеси. Але небезпеки нема жадної, а вони продовжують звязувати себе.

Старанно звяжють себе так, щоб одна людина могла робити з усіма ними все, що захоче; потім кінець шнуру звязуючого їх кинуть телепатись, даючи спромогу першому огидникови або дурневи вхопити його і робити з ними все, що йому треба. І щож, бач, як нете саме роблять народи, корючи ся, установлюючи і підтримуючи зорґанізований військовою владою уряд?

VII.

Для визволеня людей від тих страшних нужд узброювань та воєн, котрі усе збільша-

ють ся, потрібні не конґреси, не конференції, не угод та судища, а знищеня тієї орудини самосилу, котра зветь ся урядами, і від котрих походять найбільші бідолацтва людей.

Для знищеня урядів потрібно тільки одного, — потрібно, щоб люди зрозуміли, що те чутє патріотизму, котре одно підтримує сю орудину самосилу, є чутє дуже шкідливе, соромне і погане, а головно неморальне. Дике чутє воно тому, що є прикметою тільки людей стоячих на найнищім щаблі чеснот, очікуючих від инших народів того самого самосилу, котрого вони самі готові вчинити їм; шкідлйве чутя тому що воно збурює вигідні і радісні спокійні відносини з другими народами і головно завязує ту орґанізацію урядів при котрих владу може осягати і все осягає гірший. Соромне чутє — тому, що воно обертає людину нетільки в раба, але в збійцевого півня, бика, ґлядіятора, котрий марнує свої сили і житє не на свою користь, а своґо уряду; чутє не моральне — тому, що замісць пізнаня себе сином Бога, як вчить нас Христіянство або хоч би вільною людиною, провадженою своїм розумом, кожна людина, під впливом патріотизму, признає себе сином свого уряду, і поповнює вчинки противні розумови і своєму сумліню.

Досить людям зрозуміти се, і само собою, без боротьби розпадеть ся се страшне счіпленє людей, зване урядом, і разом з ним те страшне,

непотрібне лихо спричинене ним народам.

І люди вже починають розуміти се. От що пише, приміром, один громадянин Північно-Американських Держав:

"Єдине, чого ми просимо усі, — ми, хлібороби, механіки, купці, фабриканти, учителі, — се права займати ся нашими властними справами. Ми маємо свої справи, любимо наших другів, вірні нашим родинам і не втручаємо ся у справи наших сусідів, ми маємо роботу і хочемо працювати.

Лишіть нас у супокою!

Але політикани не хочуть нас облишити. Вони обкладають нас податками, поїдають наше майно, переписують нас, покликують нашу молодь на свої войни.

Цілі міліярди, живучі коштом держави, залежуть від держави, отримують ся нею, щоб накладати на нас податки; а щоб те оподатковане вдалось, утримують сталі війска. Доказ, що армія потрібна для того, щоб захищати край, є прилюдною ошукою; французська держава лякає народ, кажучи, що Німці хочуть напасти на него, Росіяни боять ся Британців, Британці боять ся усіх, а тепер в Америці нам кажуть, що потрібно побільшити фльоту, прибільшити війска тому, що Европа може кожної хвилини зєднатись проти нас. Се ошука і неправда. Простий нарід у Франції, Німеччині, Британії і Америці — проти війни. Ми бажа-

ємо тільки, щоб нас облишили в супокою.

Чоловіки, маючі жінок, родичів, дітей, вдома — не мають бажаня йти бити ся з ким би не було. Ми миролюбні і боїмо ся війни, не навидимо її.

Ми хочемо тільки не робити другим того, чого не хотіли б, щоб нам було роблено.

Війна є конечним наслідком істнованя озброєних людей. Країна, утримуюча велику сталу армію, швидче чи пізніще буде воювати. Людина горда своєю силою в кулачній бійці, колись може подибати таку людину, котра себе уважає за кращого борця, — вони будуть бити ся.

Німеччина і Франція тільки чекають випадку попробувати одна проти одної свої сили. Вони вже били ся кілька разів і будуть бити ся знов. Не те, щоб їхні народи бажали війни, але вища кляса роздмухує в них взаємну ненависть і силує людей думати, що вони повинні воювати, щоб захищати ся.

Людей, котрі хотіли б наслідувати Христову науку, обтягають податками, ображують, дурять і затягають у войни.

Христос учив покірливости, тихости, прощати образи та що вбивати погано. Письмо вчить людей не заклинатись, але вища кляса силує нас присягати на письмі, в котре не вірить.

Як же нам визволитись від таких марно-

травців, котрі не роблять, а вбрані у тонке сукно з мідяними ґудзиками та коштовними прикрасами, котрі плекають ся нашою працею, котрим ми управляємо землю.

Бити ся з ними?

Алеж ми не визнаємо кроволитя, та крім того, в них зброя і гроші, і вони витримають довше ніж ми.

Але з кого складаєть ся та армія, котра буде воювати нас?

Армія та складаєсь з нас самих, з наших одурених сусідів та братів, котрих запевнили, що вони служуть Богови, захищаючи свою країну від ворогів. Але в дійсності, наша країна немає ворогів, крім вищої кляси, котра взяла ся доглядати наші інтереси, як тільки ми будемо згоджувати ся платити податки. Вони всмоктують наші засоби і настринчують наших дійсних братів проти нас, щоб поневолити і понизити нас.

Ви не можете післати телеґраму своїй жінці або своєму приятелеви, або чек своєму крамареви, поки ви не заплатите податок, стягаий на утримуване озброєних людей, котрі можуть бути вжиті на те, щоб вбивати вас, і котрі напевно посадять вас до вязниці, як ви не заплатите.

Єдиний порятунок в тім, лежить у тім, щоб защепити в людях гадку, що вбивати недобре, вчити їх того, що "усей закон і пророки," в

тім, щоб робити другим те, чого хочеш, щоб тобі робили. Мовчазно погорджуйте тією вищою клясою, відмовляйтесь вкланяти ся войовничому бовванови. Залишіть підтримувати провідників, котрі проповідують війну і виставляють патріотизм, як щось значного.

Нехай вони йдуть робити, як ми.

Ми віримо у Христа, а вони ні. Христос казав те, що думав; вони кажуть те, чим вони думають сподобати ся людям, маючим владу, — "вищій клясі."

Ми не будем ідти до війска. Не будем стріляти на їхній загад; ми не будемо зброїти ся баґнетами супроти доброго, смирного народу. Ми не будемо з намови Сесила Родса стріляти у пастухів та хліборобів, боронячих свої огнища.

Ваш брехливий крик — "вовк! вовк!" не злякає нас. Ми виплачуємо ваші довги тільки тому, що присилувані робити се. Ми будемо платити тільки до того часу, доки примушені се робити. Ми не будемо платити церковних податків ханжам, ані десятої частини вашої лицемірної доброчинности, і ми будемо при всякій нагоді висловлювати свої погляди.

Ми будемо виховувати людей.

І усей час наш мовчазний вплив буде розповсюджувати ся; і навіть люди, вже забрані до війска будуть вагати ся. Ми будемо впоювати гадку, що Христіянське житє в згоді і

доброволі ліпше, ніж житя боротьби, кроволитя та війни.

"Мир на земли" — може настати тільки тоді, коли люди відречуть ся від воєн і будуть бажати робити другим те, чого собі жичуть від других."

Так пише громадянин Північно-Американських Держав, і з ріжних країн, в ріжних формах лунають такі самі голоси.

От що пише один німецький жовнір. —

"Я зробив два походи з пруською ґвардією (1866 - 1870 р. р.) і ненвиджу війну від глибині моєї душі, позаяк війна зробила мене невимовно нещасливим. Ми, ранені вояки, дістаємо здебільшого таку малу надгороду, що доводить ся дійсно встидатись того, що колись ми були патріотами. Я, приміром, дістаю щодень вісімдесять феніків за мою, простріленну у штурмі на С. Пріва 18 Серпня 1870 р., праву руку. Декотрому мисливому псови потрібно більше на його отримуванє. А я страждав цілі роки від моєї два раза простріленої правої руки. Уже в 1866 р. я брав участь у війні проти Австрії, бив ся в Трафтенафі і Кеніґреці і надивив ся досить на муки та страхітя. У 1870 р. я, яко резервист, був покликаним знов, і як я вже казав, був ранений у штурмі на С. Пріва, — права моя рука була простріленна два раза вздовж. Я згубив добре місце (я був тоді будівничим) і потім не міг дістати його знов. Від

того часу мені вже більше не довилось стати на ноги. Задур скоро розвіяв ся, і воякови-каліці зіставало ся тільки жити з дідівської пенсії та жебраня.

У світі, де люди бігають, як дресіровані звірі, і не здібні на жадну иньшу думку, крім того, щоб перехитрювати один одного, про мамону, в такім світі нехай уважають мене дивакоm, але я усе відчуваю в собі божеську думку про мир, котра так чудово висловлена у "Нагірній проповіді." По моєму найглибшому переконаню, війна — се тільки торговля в великих розмірах, — торговля честолюбців і могутних людей щастєм народів.

Ой, скільки страхітя перебудеш тоді! Ніколи я їх не забуду, сих жалібних стогнань пронизуючих до мозку кісток.

Люди ніколи не заподіявші один одному лихого, убивають один одного, як дикі звірі, а маленькі рабські душі замішують доброго Бога спільником в тих злодійствах. Моєму сусідови, як були в шереґу, куля розбила щелепи. Нещасний збожеволів від болю. Він бігав як божевільнй, і під палячою літною спекою він не знаходив собі навіть води, щоб охолодити свою страшну рану. Наш комендант, крон-принц Фридрик, (пізніще шляхотний імператорФридрик), писав тоді у своїм дневнику: "Війна — се глузованє з Євангелії"...

Люди зачинають розуміти ту оману патріо-

тизму, в котрій так пильно намагають ся затримувати їх усі уряди.

VIII.

"Але, що ж буде, як небуде урядів?" — питають звичайно.

Нічого небуде; буде тільки те, що знищить ся те, що вже давно було непотрібним, і тому зайве і погане; знищить ся той орґан, котрий ставши непотрібним, зробив ся шкідливим.

"Але, як не буде урядів, люди будуть ґвалтувати і вбивати один одного," — кажуть звичайно.

Чому? Чому знищеня тієї орґанізації, котра виникла наслідком самосилу і загадами передавала ся від покоління до покоління для поповненя самосилу, чому знищеня такої згубившої вартість орґанізації, зробить те, що люди будуть ґвалтувати і вбивати один одного? Навпаки, здаєть ся, що знищенє орґану самосилу зробить те, що люди перестануть ґвалтувати і вбивати один одного. Тепер є люди спеціяльно вихованї, приготовані на те, щоб вбивати і ґвалтувати иньших людей, — люди, за котрими признаєть ся право ґвалтувати, і котрі користають ся для сего збудованою орґанізацією — і такий ґвалт та вбиванє уважають гарним і славним ділом. Тоді ж люди не будуть вихованї на таке, ніхто не буде мати права ґвалтувати других, не буде орґанізації самосилу, як се характерно людям нашого часу, ґвалт і вбив-

ство буде завжди уважане усіма паскудним ділом.

Коли ж і по зниценю урядів будуть трафлятись ґвалти, так певно вони будуть меньші, ніж ті, котрі поповняють ся тепер, коли є спеціяльно звязані орґанізації і обставини, при котрих самосил і вбивства визнані гарним і користним ділом.

Знищенє урядів, тільки зницить заповітно-переходячу, непотрібну орґанізацію ґвалту і оправданя його.

"Не буде ні законів, ні власности, ні судів, ні поліції, ні народної просьвіти," — кажуть звичайно, навмисно змішуючи насильства влади з ріжними діяльностями суспільства.

Знищенє орґанізації урядів встановлених для поповненя ґвалту над людьми, ніяк не провадить за собою зниценя того, що є розумного і доброго, а тому непримусового в законах, суді, власності, поліційних обмеженях, фінансових устроях ів народній просьвіті. Навпаки, відсутність брутальної влади урядів, маючих на меті підтримувати тільки себе, буде помогати більше розумній і справедливій громадянській орґанізації, не потребуючи ґвалту. І суд, і громадянські діла, і народна просьвіта, — все се буде в тій мірі, в котрій се потрібно буде народам, і в такій формі, котра не буде мати в собі звязаного з теперішньою урядовою орґанізацією зла; знищить ся тільки

те, що було паскудним і що перескаджало вільній прояві волі народів.

Але, як припустимо, що коли не буде урядів, виникнуть забуреня і внутрішні зудареня, так і тоді становище народів було б краще, ніж як воно є тепер. Становище народів тепер таке, що погіршеня його годі вже собі уявити. Нарід усей зруйнований і та руїна неминучо повинна наступити, зміцняючись. Усі мужі обернені в військових невільників і кожну хвилю мають сподіватись загаду ідти вбивати і самим бути вбиваними. Чого ж ще нам чекати? Того, щоб зруйновані народи вимерали з голоду? Се вже роспочалось в Росії, Італії та Индії. Чи того, щоб крім мужів, забирали до війська і жінок? В Трансвалі вже се започинаєсь.

Та хоч як би й дійсно усунене урядів кметило анархію у противнім безладнім змісті того слова (чого воно зовсім не кметить), так і тоді жадні нелади анархії не могли б бути гіршими від того становища, до котрого уже уряди допровадили свої народи і до котрого провадять їх.

І тому не може не бути користним для людей висвободжене від патріотизму і знищене тримаючого ся на нім деспотизму урядів.

IX

Схаменіть ся, люди! і запро усього добра фізичного, і духового, і такого ж самого добра ваших братів і сестер, заставовіть ся, опа-

мятайтесь, подумайте про те, що ви робите!

Схаменіть ся і зрозумійте, що вороги ваші не Бури, не Британійці, не Французи, не Німці, не Чехи, не Финці, не Росіяни, вороги ваші, єдині вороги ваші — се ви самі, підтримуючі своїм патріотизмом гнетючі вас і спричиняючі ваші нещастя уряди.

Вони взяли ся боронити вас від небезпеки і допровадили се мрійне оборонене до того, що усі ви стали вояками, невільниками, усі ви зруйновані, усе більше і більше руйнуєте ся і кожної хвилини можете і повинні сподівати ся, що натягнена струна трісне, роспічнеть ся страшенне уоиване вас і ваших дітей.

Який би не був великий розбій, і як би він не скінчив ся, становище позістане однакове. Так само і ще з більшим напруженем уряди будуть озброювати і руйнувати і деморалізувати вас і дітей ваших, і затримати те і запобігти, сему ніхто не поможе вам, як ви самі собі не поможете.

Поміч тільки в однім — в знищеню того страшного зчіпленя кльока ґвалту, при котрім той, або ті, кому пощастило вилізти на вершок того кльока, володіють над всім народом; і тим безпечніще володіють, чим більше вони жорстоки і нелюдяні, як сему ми досьвідчені з Наполіонів, Миколаїв, Бісмарків, Чамберленів, Родсів і иньших диктаторів, радячих нар(дами імям царя.

На знищенє того зчіпленя є тільки один засіб пробудженє від гіпнотичного патріотизму.

Зрозумійте, що усе те лихо, від котрого ви страждаєте, ви самі його собі робите, бо корите ся тим вповаєням, котрими задурюють вас цісарі, королі, члени парляментів, урядники, військові, капіталісти, духовеньство, письменники, малярі і усі ті, котрим потрібна ся омана патріотизму, щоб жити з вашої праці.

Хто б ви не були — Француз, Росіянин, Поляк, Британець, Ірляндець, Німець, Чех — зрозумійте, що усі ваші дійсні людські, промислові, малярські або вчені, — усі сі інтереси також, як і вдоволеня і радощі, нічим не суперечать інтересам иньших народів і держав, і що ви звязані взаємним сьпівділанєм, виміною послуг, радощами широкого братерського єднання, виміною не тільки краму, але і думок і відчувань з людьми иньших держав.

Зрозумійте, що запити про те, кому вдало ся захопити Вей-Гай-Вей, Порт Артур, або Кубу, — вашому урядови або иньшому — для вас не тільки байдужні, але кожне таке захопленє, учинене вашим урядом, шкодить вам тому, що неминуче провадить за собою всілякий стиск на вас вашого уряду, щоб примусити вас брати участь в рабунках та ґвалтах, потрібних до захоплень і утриманя захопленого.

Зрозумійте, що ваше житє не може і тро-

хи поліпшити ся від того, як Ельзас буде німецький або французський, Ірляндія і Польща вільні або підневолені; чії б вони не були, ви можете жити, де хочете; навіть коли б ви були Ельзасцем або Поляком, зрозумійте, що усе ваше розпалюване патріотизму буде тільки погіршати ваше становище, тому, що те поневолене, в котрім є ваш нарід, вийшло тільки від боротьби патріотизмів, і кожна проява патріотизму в однім народі побільшує протиділанє в другім.

Зрозумійте, що врятувати себе від усіх ваших бідовань ви можете тільки тоді, коли визволите ся спід віджившої ідеї патріотизму і заснованої на ній покірливості урядам і наколи відважно вступите на обшари тієї вищої ідеї братерського єднаня народів, котра вже давно вступила в житє і з усіх боків, кличе вас до себе.

Щоб тільки люди зрозуміли, що вони не сини яких небудь вітчин та урядів, а сини Бога і тому не можуть бути ані невільниками, ані ворогами иньших людей; і самі собою щезнуть і безумні, пінащо вже непотрібні, позіставши від стародавности руйнуючі устави, називані урядами, і усі ті стражданя, ґвалти, пониженя і переступства, котрі вони з собою несуть.

——— ———o———

П. А. Кропоткін.

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА.

Буржуазна преса що-денно приповідає на усі голоси про вагу політичної волі та «політичних прав людини»: загального голосованя, волі виборів, волі друку, спілок, зборів, тощо.

«Нащо повставати, нащо братись за зброю, — каже вона, — коли у вас є всі сі права, себто спромога перепровадити усі потрібні реформи»! Оцінуймо ж сі вславлені політичні права з нашого пункту погляду, з пункту погляду тієї кляси, котра нічого немає, ніким не рядить і в котрої дуже мало прав, а багато обовязків.

Ми не скажемо, як се говорило ся передше, що політичні права немають на наш погляд жадної ціни. Ми добре знаємо, що від часів кріпацького права і навіть з минувшого століття в сім напрямку дещо зроблено. Французський робітник вже не та істота, полишена усіх людських прав, якою він був передше, коли аристократи дивилйсь на него, як на робучу худобу; поза майстерню, він рахує себе рівним з усією рештою громадян; французького селянина невільно батожити на вулицях, як се ще

діеть ся в Росії.*) Напрасними революціями і пролитою кровю нарід завоював собі декотрі особисті права, зменьшувати значіня котрих ми не хочемо.

Але є права і права, і треба вміти їх розріжняти; декотрі з них мають дійсну вагу, другі ж немають її; хто змішує, той тільки обдурює нарід. Є права, приміром, рівність перед законом аристократа і селянина, недоторкальність особи кожного громадянина, тощо, котрі дістали ся народови після завзятої боротьби і настільки цінні для него, що найменьша спроба нарушити їх викличе повстанє. А є такі права, от як загальне голосованє, воля друку, тощо, про котрі нарід мало дбає, тому, що відчуває, що ті права, стережуть буржуазію від сваволі уряду та аристократії, служать орудиною в руках пануючих кляс до поневоленя народу. Їх навіть не можна назвати політичними правами, позаяк вони не обороняють інтересів народу; се тільки наша політична балаканина, вироблена рядячими клясами виключно для своїх потреб, — величає їх сим голосним імям.

Справді, що таке політичне право, як не зброя для оборони незалежности та волі тих, котрі самі неможуть впоїти поважаня до сих своїх прав? Яка ж його вага, коли воно не може дати волі усім тим, котрі повинні її ма-

*) Ся статя була писана перед Великою Російською Революціэю.

ти? Люди, подібні до Гамбета, Бісмарка та Глядстона, не потребують ні волі друку, ані волі зборів; вони і так пишуть усе, що хочуть, роблятть які їм подобаєть ся збори, і визнають ті науки, котрі їм більше до смаку; вони і так вільні. А як комусь і потрібно дати волю слова, друку та зборів, так тільки тим, котрі самі не можуть забезпечити собі тих прав і здійсняти свої ідеї, свої принципи. Оттаке походженє усіх політичних прав.

А чи дають ся за нашого часу сі прва тим, хто їх потребує?

Звичайно, ні. Загальне виборче право може в деякій мірі захистити буржуазію від надужить центральної влади, не примушуючи її братись за зброю. Воно може служити для заспокоюваня суперників, видираючих один від одного владу і стримати їх від кроволитя. Але се право безсильне там, де треба знести або обмежати владу і знищити пановане превілійованих. Гарна орудина для мирного розвязаня непорозумінь між володарями, але яку воно може принести користь підданцям?

Історія відповідає нам на сей запит. —Поки буржуазія думала, що загальне право голосованя буде в руках народа зброєю до боротьби з привілійованими клясами, вона всіма силами противила ся йому. Коли ж в 1848 р., вона зрозуміла, що се право не тільки не загрожує її превілеям, але навіть не перешка-

джає її сваволити над народом, вона зразу вхопила ся за него. Тепер буржуазія стала його завзятою заступницею, бо вона знає, що се найкращий засіб до вдержаня в своїх руках панованя над масами.

Теж саме відносно волі друку. — Який доказ був найбільш запевняючим в очах буржуазії в користь волі друку? — Її безсиле! — Її нездібність! "Колись", — каже Жірарден, — люди палили чарівників тому, що мали дурноту уважати їх всемогутними; тепер роблять туж дурноту відносно друку. Але друк так само безсильний, як і середневічний чарівник. А тому, долів з переслідуванєм друку!" От що казав колись Жірарден. А який аргумент виставляє тепер буржуазія на оборону волі друку? — "Подивіть ся", — каже вона," на Британію, Швайцарію, Злучені Держави." Там повна воля друку, а між тим ніде так не розвенений визиск, ніде так владно не панує капітал. Нехай родять ся шкідливі течії. Ми усе зуміємо загасити голос їхніх орґанів, не вживаючи навіть самосилу. А як коли небудь, підчас збуреня, революційна преса і стане небезпечною, так ми усе встигнемо знищити після якого небудь закиду.

Що до волі зборів тіж міркованя.

— "Дамо повну волю зборів, — каже буржуазія; — "нарід не посміє торкнутись наших привілеїв. Ми повинні боятись більше всього **потайних** товариств, а публичні збори найкращий

засіб, щоб зробити їм кінець. А як підчас великого забуреня публичні збори стануть небезпечними, усе зможемо їх заборонити, позаяк у наших руках вся уряднича влада."

Недоторкальність помешкань? — Прошу! Записуйте її у кодекси, проголосіть про неї геть скрізь!" — Кажуть хитрі буржуї. "Ми не маємо найменьшого бажаня, щоб аґенти поліції турбували нас вдома. Але ми установимо потайну канцелярію, ми залюднимо країну аґентами тайної поліції, ми зробимо списи непевних і будемо пильнувати їх. Наколи ж ми почуємо, що небезпека близька, плюнимо на ту недоторкалність, будем арештовувати людей в постелях, допитувати їх і обшукувати їхні помешканя. Не будемо спинятись ні перед чим і тих, хто наважить ся голосно заявляти свої домаганя, запакуємо до вязниці. А як нас будут винувати, скажемо: — «Що ж робити панове! На війні, як на війні!»

"Недоторкальність кореспонденції? — "Кажіть всім, пишіть, що кореспонденція недоторкальна. Як почтар десь у далекім селі з цікавости розпечатає якийсь лист, проженіть його в той же час з роботи, і кричіть, щоб вас усі чули: «Монстер! Злочинець!» Будьте обережні, щоб ті дрібнички, котрі ми передаємо один одному в листах, не були розголошені. Але як ви натрафляєте на слід навмисної змови супроти наших привілеїв, тоді нема чого сороми-

тись: будемо розривати усі листи; поставимо цілу зграю спеціяльних урядників, а протестуючим скажемо, як се зробив недавно при оплесках усього парляменту один британський міністер! — «Так, панове, з глибокою відразою розриваємо ми листи, але, що ж робити, батьківщина, бачите, (правдивіще, аристократія та буржуазія) в небезпеці!»

От до чого зводить ся так звана, політична воля.

Воля друку, воля зборів, недоторкальність помешкань і вся решта прав признаєть ся тільки до того часу, доки нарід не користаєть ся ними, як засобами боротьби з пануючими клясами. Але як тільки він наважить ся доторкнутись до привілеїв буржуазії, усі сі права викидають ся за борт.

Се цілком звичайна річ. Не відбирають ся тільки ті права, котрі людина здобула впертою боротьбою і ради котрих готова в кожній хвилі взятись за зброю.

Тепер вже не батожать на вулицях Парижу, як се ще робить ся в Одесі, тільки тому, що якби уряд дозволив собі се, так нарід розірве своїх катів. Аристократи не проложують собі дороги ударами, роздаваними льокаями, тільки тому, що льокаї самодура, дозволившого собі щось подібного, будуть вбиті на місці. Певна рівність вже тепер істнує на вулицях і в громадських місцях межи робітником і господарем

тому, що завдяки минувшим революціям, чуте власного поважаня робітника не дозволить йому знести образи від господаря. Писані ж права тут до нічого.

В теперішнім суспільстві поділенім на невільників та господарів, не може істнувати правдива воля: про неї нема чого і говорити, поки будуть визискувані і визискувачі, уряднйки і підданці. Але з сього ще не виходить, що до того дня, коли анархістична революція знищить усі соціяльні ріжниці, ми були згідні, щоб друк був уярмленим, як в Німеччині, воля зборів і слова була переслідувана як в Росії, недоторкальність особи, як в Туреччині.

Якими б невільниками капіталу ми не були, ми хочемо друкувати все, що уважаємо потрібним, збирати ся і орґанізувати ся після своєї волі, і усе се, головним робом для того, щоб яко-мога швидче, скинути соромне ярмо капіталу.

Час уже зрозуміти, що не в конституційного уряду повинні ми просити помочи. Не в кодексі прав, котрі можуть бути знищені після першого загаду уряду, ми повинні шукати захисту своїх природних прав. Тільки, коли ми станемо орґанізованою силою, здібною примусити рахуватись з нашими домаганями, ми зуміємо оборонити свої права.

Як захочемо ми волі друку, волі слова, зборів, спілок — ми неповинні, просити їх в пар-

лямент, неповинні очікувати від соїму, як милостині, видання відповідного права. Станьмо організованою силою, здібною показати зуби кожному, посьміяному доторкнутись до наших прав; **будьмо сильні,** а ніхто не посьміє тоді нам заборонити говорити, писати і збирати ся. В той день, коли ми зможемо вселити однодумство у визискуваних, в сю мовчазну, але грізну армію, злучену одним бажанєм — здобути і обороняти свої права, ніхто неповажить ся відбирати їх від нас. Тоді, і тільки тоді, ми завоюємо собі сі права, котрі б ми даремно просили десятки літ, від якого б не було конституційного уряду; тоді вони будуть належати до нас певніще, ніж як би їх ґварантували писані закони.

Прав не дають, їх беруть!

П. А. Кропоткин.

ЛАД.

Нам згуста дорікають за те, що ми обібрали своїм гаслом слово **анархія,** жахаюче боязькі душі. "Ваші ідеї гарні", кажуть нам, "але згодіть ся, що ваше гасло невдачне. Анархія--тотожність неладя, замішаня. Те імя викликає в розуміню уяву про певне зударенє інтересів, про вічну боротьбу, про повну неможливість установленя згоди".

Насамперед зауважмо, що діюча партія, партія нових напрямків, мало коли має можливість сама собі вибрати назву. Санкюльоти*) 1793 року не самі дали собі таке призвище. Воно було видумане ворогами народної революції. Та чи ж те призвище не містить в собі певної думки-ідеї повстаня наболілого народу супроти корольців, тих так званих патріотів, і якобінів, котрі, як би не вклонялись їм міщанські історики, — були дійсними ворогами народу, ненавидили його і гордили ним за його злидні, за прагненє до рівности та волі, за революційні змаганя.

Теж саме можно сказати, що до назви Нігілісти, котра так довго займала увагу журналі-

*) Безштаньки.

стів і служила темою безконечних каламбурів, доки не вияснилось, що нігілісти не загоріла реліґійна секта, а правдива революційна сила. Та назва, ужита вперше Турґєнєвим в його романі "Батьки та діти", вона була похаплена "батьками", котрі мстили ся тим призвищем над своїми непокірливими "дітьми". Діти спокійно приймили його; коли вони зауважили, що та назва служить приводом до серйозних непорозумінь, було вже неможливо її позбутись.

Преса і громадянство не хотіли звати російських революціонерів иньшим імям.

Та й годі сказати, щоб та назва була невдалою; вона містила в собі цілковито зазначену ідею. Вона висловлює заперечене теперішної цівілізації, основаної на пановаю однієї кляси громадянства над другою; заперечене істнуючого економічного устрою, заперечене уряду, та влади, заперечене лицемірних звичаїв та чеснот, заповіданих нам минувшими віками, слово запереченєм усього того, що сьвяткує міщанська цівілізація.

Так само і з анархістами. В Інтернаціоналі виросла партія, котра відкидала всяку владу в Асоціації і виступала супроти якого б не було авторітету; вона звала себе в початках партією федералістів, а потім партією **анти-державців,** чито **супротивладців.** За того часу вона уникала назви анархістичної. Слово ан-архія (так писали тоді те слово), здавалось зближа-

ло ту партію з Прудонівцями, проти ідей економічної реформи котрого боров ся тоді Інтернаюіонал. Противники тієї реформи навмисно вживали назви анархістів, дозволяючої їм доводити, що члени тієї партії намагають ся скрізь запровадити нелад та заметушню, ніколи не застановляючись над наслідками своїх теорій.

Анархісти все ж приймили ту назву. Вони обстоювали в початках, щоб писали ан-архія, кажучи, що те слово, так написане, означає з грецька неприсутність влади, а не, безладє. Але пізніще вони перестали звертати на те увагу і сами звали себе анархістами. Отщо казав про анархістів англійський фільозоф Бентам 1816 р. — "Фільозоф, прагнучий відміненя якогось права, ніколи не кличе до повстаня проти него. Анархіст поступає инакше. Він відкидає саме істнованє права і переконує своїх прихильників не признавати його і противитись його виконаню". Тепер же ми скажемо, що анархіст відкидає не тільки всі істнуючі права, але і всяку можливість влади та авторітету. Він починає з того, що повстає проти якої б не було влади, проти якого б не було авторітету.

Анархізм, кажуть нам, відкидає лад, виходяче з зрозуміня про безладє та замішанє.

Про який же тут лад мова? Чи про ту згоду, про котру мріємо ми анархісти? Чи, про згоду, котра установить ся в людських відноси-

нах, коли людство не буде розділене на дві клясі, з котрих одна приносить ся в офіру другій? Про згоду, котра повстає з солідарности інтересів. Коли усі люди зєднають ся в одну родину, коли кожний буде працювати для добра всіх і всі для добра кожного? Очевидячки, ні! Ті, котрі витикають анархії в відкиданє ладу, говорять не про згоду будучого, а про лад, котрий признаний теперішнім суспільством. Подивімось, що таке той знакомитий лад, до знищеня котрого намагаєть ся анархія.

Лад, правдивіще те, що вони звуть ладом, се девять десятих людства, працюючих для достарчаня роскошів і насолодженя, вибранцям, для задоволеня найнижчих похотів гуртка неробів.

Лад — се позіставленє девять десятих людства без усього того, з чого складають ся необхідні умовини нормального житя, раціонального розвитку розумових здібнощів. Звести девять десятих людства до стану робучої худоби, жиючих з дня на день, не сміючи навіть думати про роскоші, що подають людині наука, штука та творчість, — от що звуть вони "ладом"!

Їхній лад — се голод, злидні, що стали нормальними проявами житя сучасного суспільства. Се ірляндський хлібороб, умераючий з голоду; се трета частина Росії, гинуча від дифтерії та тифусу, умираюча від неврожаю, коли

цілі ваґони пшениці вивозять ся за кордон. Се нарід Італії, примушений покидати свої роскішні врожайні ниви та йти шукати роботи в якімсь тунелю, ризикуючи кожної хвилини бути там задавленим. Се земля, відібрана від селянина і віддана під пасовище, щоб розводити худобу для стола богатирів. Се занехані, не оброблені лани тоді, як у селянина нема клаптика землі про обробок. Се жінка продаюча себе, щоб вигодувати своїх дітей; се дитина, прикована до фабрики умираюча від виснаження; се робітник, допроваджений до стану машини. Се примара повставшого робітника біля порогу богатирів, примара повставшого народу біля порогу рядячих.

Їхній лад — се та незначна меньшість, пануюча над більшостею, виховуюча своїх дітей так, щоб і ті зуміли дорогою хитрощів, роспусти, та вбивства утримати в своїх руках владу та привілеї

Їхній лад — се безнастанна боротьба людини з людиною, ремісства з ремісством, кляси з клясою, нації з нацією. Се вічний гук гармат, розбиване сіл, і знищенє цілих поколінь на полях битов, винищених в одній хвилі маєтків, накоплених цілими віками тяжкої праці.

Їхній лад — се рабство думки, пониженє людини, тресованої батогом та зброєю. Се тисячі гірників, умираючих від скупарства та недбальства їхніх господарів, побиваних карта-

чом та переслідуваних багнетами, як тільки вони наважуть ся підвести свою голову.

Їхній лад — се втоплене паризької Комуни у крові. Се смерть 30.000 чоловіків, жінок та дітей розірваних, розстріляних гарматними кулями, похованих під бруком Парижу...

Се для російської молоді, зампненої у вязницях, похованої в снігах Сібіру, умираючої від рук катів.*)

Отщо зветь ся "ладом"!

А що таке безладє, — певно те, що вони звуть ладом?

Безлад — се руйноване теперішного гнилого ладу, се повстанє народа, розбиваючого свої кайдани, йдучого до кращої будучини. Се пробудженє зрозуміня народа, се найцінніще, що є в історії людства.

Се забуренє думок на початках революції, се знищенє здогадів, осьвячених нерухомостею передших віків; се розцвіт цілого потока нових думок і відважних знаходів; се розвязка наукових проблємів.

Безлад — се знищенє давного рабства, знищенє феодального кріпацтва, проби до знищеня економічної неволі.

Се забуреня против духовенства і дідичів, се повстанє селян, підпалюючих палаци, що б очистити місце для хатів, ідучих з темних нор

*) Ся статя теж була писана перед Великою Російською Революціэю.

взяти собі місце на сонці. Се — Франція, нищуча королівську владу і наносяча смертельний удар рабству у цілій Західній Европі.

Се 1848 рік, примусивший затрепотіти королів, і проголосивший права праці; се паризький нарід, воюючий за нову ідею, умираючий на барикадах, заповідуючий людству ідею вільної комуни, показуючи йому дорогу до Соціяльної Революції.

Безлад — се доби невпинної боротьби, цілих поколінь за кращу будучину людства, за його визвіл з невільництва. Се доби пробудження народного хисту, доби свобідної творчости народа, велитенських кроків наперед, без котрих людина позісталась би навіки повзаючою істотою, придавленою її власними злиднями.

Безлад — се розцвіт шляхотних бажань і самовідречних прагнень; се епопея вивищеної любови до людства!

Чи слово **анархія,** висловлююче заперечене теперішнього устрою і пробуджуюче спомини про найкращі хвилі житя людства, чи ж не відповідне воно ідеям анархістів? Чи ж не відповідне воно до назви партії, що намагаєть ся здобути кращу будучину?

П. А. Кропоткін.

ДОСТАТОК ПРО ВСІХ.

(З московської перек. М. Я.)

Достаток про всіх — не мрія. Стого часу, як наші прадіди поклали стільки труду, щоб зробити нашу працю видатніщою, він став можливим до здійсненя.

Ми знаємо, що вже тепер видатні робітники, складаючі в кожній просьвіченій країні меньше третини людности, витворюють досить виробу про те, щоб забезпечити певний достаток в кожній родині. Ми знаємо, окрім того, що якби усі, хто марнує чужу працю, були змушені самі займати ся якою небудь користною роботою, так наше майно виросло кілька разів, — навіть більше, ніж виросла б кількість працюючих рук. Ми знаємо, нарешті, що, противно теорії Мальтуса, — сего жерця буржуазної науки, — витворча сила людини побільшуєть ся швидче від її власного росплоду. Чим більше згущені люди в якій-будь країні, тим швидче йде розвиток їхніх витворчих сйл.

І справді, в той час, як людність Британії зросла, від 1844 року, усього на 62 процента, її втворчі сили побільшили ся, принаймні, на 130%. У Франції, де людність побільшила ся

меньше, зріст витворчих сил все ж наступав дуже хутко. Не вважаючи на крізи, пригноблюючі хліборобство, на обдиранє селян державою, на рекрутчину, на обдиранє хліборобів банкирами, фінансистами та промисловцями, в протягу послідньої чверти століття сіянє пшениці у Франції стало чотирі раза більшим, а промисловий витвір став в десять разів більшим. У Злучених Державах ми подибуємо ще більш вражаючий поступ: недивлючись на імігрaцію — або, певніще, власно завдяки того приливу робітників з Европи, — Злучені Держави побільшили свій витвір в десятки разів.

Але сі числа дають тільки бліду уяву про те, щоб ми могли виробляти в розумніщих обставинах житя. Під теперішний час, в міру збільшеня витворчих здібнощів, зросла в страшних розмірах і армія дармоїдів та посередників. Навпаки панувавшому передше серд соціялістів поглядови, що капітал незабаром настілки сконцентруєть ся в кількох руках, що про захопленя спільного скарбу буде досить експропріювати скількох міліонерів, здаєть ся, що кількість осіб, живучих чужою працею, в дійсності стає все більше і більше значною.

У Франції, на тридцять людий мешканців не припадає і десять безпосередних працьовників. Усей хліборобський скарбкраїни є роботою сімох міліонів людий, а в двох головних її галузях промислу, — в копальнях та ткацтві, — на-

раховується меньше двох з половиною міліонів робітників. Скільки ж таким робом буде експльоататорів праці? В Британії (з Шкоцією і Ірляндією), усього 1.030.000 робітників працюють над виробами всілякої тканини, — муслину, сукон, єдвабів, тасімок, корунок, тощо; і з полічених, — тільки 300.000 чоловіків, а решта жіноцтво, недолітки та діти. Щось півміліона працюють в усіх копальнях; в Англії і Шкоції не більш як один міліон управляє рілю, і статисти мусять збільшувати числа на те, щоб встановити максімум 8 міліонів працьовників на 26 міліонів мешканців Британії, Велша та Шкоції. В дійсності найбільше шість або сім міліонів робітників витворюють усей той скарб, що Британія розсилає в усі кінці світа. Скільки ж, після сього, найдеть ся людей, живучих з дохідів капіталу, або посереднків-купців, котрі дістають дохід з усього світа і примушують споживача платити собі скілька разів (від 5 до 20 разів) більше, ніж вони самі платять робітникови?

Мало того. Люди, в руках котрих знаходит ся капітал, невгамовано нарочито скорочують витвір, щоб підіймити ціни. Вже не кажучи про цілі бочки остриг та риби, викиданих у море на те, щоб остриги і делікатна риба не зробили ся їжою доступною народови, і не перестали бути лакімством богатирів; не кажучи про тисячі річей роскошів — матерій, віктуа-

лів, тощо, котрих подибує така ж сама доля, що й остриг, пригадаймо тільки про те, яким робом обмежують вироби річей, необхідних для усіх. Цілі армії вуглярів з задоволенєм почалиб добувати кожний день вугілє та відсилати його тим, хто тремтить від холоду; але дуже зчаста, принаймні, третина, а часом і дві третини тієї армії не можуть працювати і три дні на тиждень тому, що властителі потребують підтримувати високі ціни на вугілє. Тисячі ткачів не можуть працювати на своїх варстатах тоді, як їхні жінки і діти ходять в лахмітю, з тієї ж причини; а тим часом три чверти европейської людности немає одіжі заслугуючої на се імя.

Сотки рудотопних печей, тисячі мануфактур або стоять, або роблять тільки половину часу, усе запро те підвищенє цін; і в кожного осьвіченого народу ми подибуємо, що завжди з міліон, а часом і зо-два міліона людей, зістають ся без роботи: шукаючих роботи, але немаючих можливости її дістати.

Міліони людей з радостею стали б обертати необроблені, або не добре оброблені земл в роскішні ниви, спосібні дати чудовий політок Одного року розумної праці було б досить щоби побільшити в пятеро плодовитість земель, які тепер дають тільки маленький політок Але сьміливі починателі, готові взяти ся за се діло, присуджені на бездіяльність тому, що ті

хто володіє землею, копальнями, мануфактурами, воліють вкладати свої капітали — капітали, вкрадені у суспільства — в турецкі або єгипетськ позички, або в акції золотих копалень в Патаґонії, позаяк їм вигідніще примушувати працювати на себе єгипетських фелахів, італійців, змушених полишити свою країну, або кйтайських куліїв.

З усього того ми бачимо свідоме і безпосередне обмежованє витвору, але є і иньше обмежованє, посередно і несвідоме, котре полягає в тім, щоб марнувати людську працю на вироби річей цілком безкористних, або служачих виключно для задоволеня безґлуздого зухвальства богатирів.

Як далеко сягає се посередне обмежованє, не можлливо обрахувати навіть приближно. Але усі ми знаємо і добре бачимо, скільки людської праці марнуєть ся цілком нінащо, тоді, як її можнаб було прикласти до виробу необхідних річей, а переважно до витвору начіня, потрібного про буче уліпшенє витвору. Досить буде вказати на міліярди, що розмарновує Европа на озброєнє — з єдиною метою здобутя нових ринків, — або на то, щоб прихилти сусідів під свій економичний вплив і полекшити визсик в середині своєї країни; досить буде вказати на миліони, що їх виплачують річно ріжноманітним урядникам, роля котрих є підтриманє панованя малої жменьки над економіч-

ним житєм усего народу; міліони працюючі на судіїв, на вязниці, на жандармів, на всю машинерію, званою правосудєм, в той час як відомо, що досить хоч трішки дати полехші убогим великих міст, щоб переступства вже зменьшили ся в значних розмірах; нарешті, міліони, вжиті на росповсюджуване через друк шкідливих ідей та неправдивих вісток в інтересах якої-небудь партії, якого-небудь політичного діяча, або якої-небудь компанії визискувачів.

Та се ще не все. Обрахуйти лишень кількість праці, котра кожного року марнуєть ся нінащо — тут, на отримуване стайні, псярні або богатиревої служби, там — на задовольненя роспустних бажань великосьвіцьких пань і змаганя до роскошів роспустної вищої кляси, скрізь — на те, щоб за помочею реклями примусити вас купити цілком непотрібну вам річ, або нагилити купцеви нездібний товар, або навіть на витворенє річей цілковито шкідливих, але вигідних для підприємця. Отак змарнованої праці певно б вистарчило на те, щоб подвоїти витвір користних річей, або щоб сповнити машинами та знарядєм багато фабрик і варстатів, а сі послідні хутко б наповнили б крамниці крамом, котрого потрібно двом третинам людности теперішнього часу.

Отже, нема ваги, що навіть з числа тих, котрі в кожній даній країні трудять ся витворчою процею, чверть, принаймні, усе зістаєть ся

без роботи протягом трьох або чотирьох місяців річно, а праця другої чверти — як навіть не половини - іде не на що-иньше, як на задовольненє богатирів та на обдиранє громадянства.

Таким робом, як ми возьмемо на увагу, з одного боку, ту хуткість, з якого цівілізовані народи побільшують свої витворчі сили, а з другого — обмежованє, безпосередне або посеред, котрому підлягає витвір завдяки теперішнім умовинам, так ми повинні зробити висновок, що трохи розумна господарка дала б освіченим народам спромогу накопичити протягом кількох років стільки користних виробів, що, врешті, їм довелось би сказати собі: "Досить! Досить маємо вугіля, досить хліба, досить одежі! Відпочиньмо, подумаймо, до чого ще ужити свою силу, як ліпше зужити сей наш вільний час!"

Ні, достаток про всіх — не мрія. Він, можливо, був мрією тоді, коли людині заледви вдавало ся, ціною страшної праці, зібрати 20 пуд. (1 пуд 40 фунтів), з десятини (фальчі, двох морґів), коли людина виробляла власними руками потрібні для хліборобства та промислу прилади. Але воно перестало бути мрією від того часу, як людина винайшла машину, котра, за помочею невеликої кількости заліза і скількох фунтів вугіля, дає людині слухняну та витґідну силу, здібну пустити в рух найскладніщу машинерію.

Та щоб сей достаток зістав дійсним, потрібно, щоб усей сей величезний капітал — міста, будинки, лани, фабрики, залїзниці, вихованє — перестав бути уважаним приватною власностею, котрою захопивший її рядить посвоєму.

Треба, щоб усе се майно приладів витвору, надбане з таким трудом, побудоване, вироблене, винайдене нашими пращурами, стало спільною власностею, щоб суспільство, за помочею свого колективного розуму, могло видобути з него найбільше користи для всїх.

На се потрібна експропріяція. А тому, достаток про всїх — се наша мета, а експропріяція — се наш чин.

II

Експропріяція, себто зворот суспільству того, що йому належить ся, — се завданє, поставлене історією перед нами, людьми початку двадцятого віку. Все те, що служить до забезпеченя добробуту суспільства, повинне бути зверненим суспільству.

Але се завданє не може бути розвязаним дорогою законодавства. Ніхто і не вірить в таке розвязанє. Як убогий, так і заможний, розуміють, що ні теперішні уряди, ні уряди, можучі зявити ся наслідком якої-небудь полїтичної революції, не будуть здібними найти потрібний вихід. Всіма відчуваєть ся необхідність соціяльної революції, і як заможні, так і вбогі не ховають від себи, що ся революція близька, що вона мо-

же вибухнути як не сегодні, так завтра.

Протягом послідної половини сего столїтя відповідне приготованє — еволюція — уже звершила ся в головах, але під давлінєм меньшости, себто маючих клас, вона не могла втілитись у дійсність; їй треба тому усунути перешкоди силою і здійснити се в революції.

Звідки прийде революція? Якими прикметами буде відзначений її початок? На сі питання не може ніхто відповісти; ми подибуємось тут у повнім незнаню. Але всі, хто скільки небудь придивляєть ся та розмірковує, усі — як робітники, так і визискувачі, як революціонери, так і охоронці — відчувають одно: що ся революція близька

Щож ми зробимо, наколи вона нарешті, вибухне?

Ми усі так багато начитали ся про драматичний бік революцій і так мало знаємо її дійсно-революційну працю, що богатьох з нас бачуть в сих рухах тілько знадвірну прикрасу, боротьбу перших днів, барикади. Але ся боротьба на вулиці, сі перші зудари тривають не довго і хутко закінчують ся перемогою або розбитєм народу; і власно після перемоги народу над єго передшими урядниками починає ся правдива революційна робота.

Нездібні і малосилі, заатаковані з усіх боків, сі рядячі хутко зносять ся завирюхою повстаня, коли повстанє має дійсно народний

характер. В 1848 роцї, буржуазна монархія у Франції загибла в кілька днів, і наколи Луй Филип виїздив в фірманській кариті з Парижу, Париж забув уже і думати про бувшого короля. Уряд Тьєра зник, 18 Березня 1871 року, в кілька годин зістав ся Париж господарем своєї власної долі. А між иньшим рухи 1848 і 1871 року були тілько міськими повстанями; але за правдивої народної революції розпад усього державного устрою завершуєть ся з подивляючою хуткостею по усій країні. Рядячі починають з того, що втікають, а потім вже починають кувати зраду, щоби забезпечити собі спромогу поверненя.

Як тілько передший уряд розхитав ся, армія перестає, завдяки зростаючої хвилї народного повстаня, слухати своїх проводарів; сі послідні, міжиньшим, також мудро зникають. Військо стоїть згорнувши руки, або обвернувши кольби догори, лучить ся з повстанцями. Поліція не знає що робити — чи стати з кулаками на юрбу, чи кричати: "Хай живе комуна!" — і по-розумному росходить ся по хатах, "вичікуючи на новий уряд". Більші буржуї зпаковують свої манатки і виїжджають куди-небудь в безпечні місця. Нарід же зістаєть ся. От такі бувають початки кождої революції.

І от приміром, комуна проголошена в кількох великих містах. Тисячі людей тиснуть ся на вулицях і збирають ся вечерами в імировізова-

них клобах для розважаня читаня »що робити", для палкого обговорюваня громадських справ. Тими справами цікавлять ся тепер усі; навіть ті, що ще вчора цілковито про те недбали, тепер виявляють ся майже найпалкіщими. Виконують ся вчинки найвищого саможертвованя. Нарід преть ся наперед: — куди б не було, аби тільки наперед.

Все се дуже красне, усе се дуже взнесле. Але се ще не революція. Навпини, революційна робота тілько тепер саме починаєть ся.

Нема ваги, що тоді будуть і вчинки пімсти. Ріжні Ватрени та Тома одержить заплату за свою непопулярність. Але се буде тілько один з випадків боротьби, а зовсім ще не революція.

Урядові соціялісти, радикали, непризнані ґенії журналїзму, високолітаючі бесідники — як буржуї, так і робітники — подадуть ся, напевно, до Міської Ради, щоб захопити там опорожнені місця. Одні поначіпляють на себе калатівок, будуть дивити ся в міністерські сьвічада і вчити ся величаво давати приписи, відповідні їхньому новому становищу: червоний пояс, вишнева чака і виличаві рухи, рухи необхідні їм, щоб впоїти до себе поважанє з боку бувшого товариша у редакциї або при майстерні. Иньші закопають ся в папери, з найщиріщим бажанєм зрозуміти в них що-небудь, почнуть витворювати права та видавати при-

писи, повнї голосних фраз, котрі ніхто, не буде виконувати, власне тому, що тепер — час революції.

Щоби надати собі бракнучої їм виставности, вони знайдуть собі підходячі ранґи в передших урядових установах і назвуть себе "Тимчасовий Уряд" або "Комітет Суспільного Ратунку", або Головою, Комендантом Мійської Ради, Урядником Охорони, тощо. Иньших виберуть, а навіть проголосять без виборів, членами Парляменту, або Мійської Ради, і ось вони збируть ся, з відповідною урочистостею у Палаті або Раді. І тут здибають ся, зігнаними до купи, люди, приналежні принаймні до десятьох ріжних шкіл та напрямів, — котрі зовсїм не кметять ся, як се згуста кажуть, одною особистою перемогою, а відповідають дійсно ріжними способами розуміня завдань, наслідків, глибині майбутньої революції. Посибілісти, колективісти, радикали, якобінці, бланкисти будуть зігнані в одну купу і неминучо будуть марнувати час на безвихідні, не дорозвязаня, усе дуще ятріютчі суперечки; з чесними людьми перемішають ся владолюбці, котрі тільки мріють про власне пановане і геть гордять юрбою, з котрої сами вийшли. Усі вони прийдуть з просто-протилежними поглядами і будуть змушені завязувати між собою ніби союзи для просьвіти більшости, багато як на день або на два, спереча-

ти ся без кінця-краю, прозивати один одного реакціонерами, деспотами та шахраями. Їм не можна буде погодити ся на жаднім важнім чині, їм доведеть ся пристрастно захоплювати ся суперечками зза дрібниць, і не зможуть вони сотворити нічого, крім розбурханих відозв. І всі вони, при тім, будуть брати себе на-серіо, тоді як дійсна сила руху була і буде зіставати ся на вулиці, в юрбі.

Усе те, можливо, дуже цікаве для прихильників театральних вистав, але усе се ще не революція. По при се все нічого ще не зроблено!

А тим часом нарід терпить. Машинерія і фабрики стоять, майстерні заперті, капітал ховаєть ся у захістну дучку, замовлень нема, гандель не іде. Робітник позіставсь навіть без того маленького зарібку, що він мав передше; а ціни на житєві продукти зростають і зростають.

Але він чекає з геройскою відвагою, котрою завжди нарід відзначуєть ся в рішучі хвилі, наколи він підходи до великого. »Ми віддаємо на службу републиці три місяці страждань“, заявили парижські робітники в лютім 1848 року, коли ребуплика була проголошеною у Франції, — в той час, як пани "заступці народу" і члени тимчасового уряду всі, до найменьшого наймита діставали свою платню! Нарід страждає. Але з приналежною йо-

му діточою вірою, з добростею маси, віруючої в своїх володарів, він чикає, щоб ним заопікували ся там, зверху - в Палаті, в Раді, в Комітеті Суспільного Ратунку.

Але там думають про все, тільки не про народні терпіня. Коли в 1793 році у Франції панував голод, загрожуючи долі революції, наколи нарід був допроваджений до найгірших злиднів, в той час як на Елисейських полях привожувались собі в богатих каритах пані в роскішних шатах, Робеспєр домагав ся у Якобінськім клюбі чого? — обради над його мемуаром про британийську конституцію! Коли в 1848 році, робітник сидів без грінки хліба завдяки спиненю усього промислу. Тимчасовий Уряд і Палата сперичали ся про пенсії військових офіцирів і про роботи у вязницях, а навіть не подумали запитати себе, чим живить ся нарід в тяжкий час безробітя. І коли можна що закинути Парижскій Комуні, що народились в таких поганих обставинах, під гуркіт пруської гармати, і проістнували усього сімдесять днів, так се, що вона не зрозуміла, що без нагодованих жовнірів неможна одержати перемоги і що за тридцять су (су=1|20 франка, 5 сантімів) на день в обляженім Парижу неможна було робітникови бити ся на фестунках і в той сам час дбати про потреби своєї родини.

Народ терпить і питає: "Що робити, щоб видістатись з сього становища?"

III

Нам здаєть ся, що на се питаня може бути тільки одна відповідь:

Признати і заявити голосно, що кожний, який би не був його ярчик в минувшині, який би він не був, дужий чи кволий, здібний чи не здібний, має мати, перед всім, **право на житє,** і що суспільність повинна ділити поміж усіма ті засоби істнованя, котрі вона посідає. Се треба признати, проголосити, і руководити ся сим.

Треба зробити так, щоб від першого ж дня революції нарід зрозумів, що для него настали нові часи, що від сього дня вже більше никому не доведеть ся ночувати під мостами, коли побіч пишають ся двірці, нікому не доведеть ся голодувати, поки в місті є запаси поживи; нікому не доведеть ся тремтіти від холоду, коли побіч стоять склепи з кожухами. Нехай усе належить до всіх, як в принципі, так і в дійсности і нехай, нарешті відбудеть ся в історії хоч одна революція, котра подбає про потреби народу, передше ніж вичитувати йому казаня про єго **обовязки.**

Але приписами сього зробити неможливо. Здобути се можна тільки тоді коли нарід ділом, безпосередно, заволодіє усим, що потрібне до житя; се єдиний дійсно-науковий спосіб чину, і одиноко зрозумілий народній масі і бажаний нею.

Треба заволодіти, іменем повставшого народу, хлібними складами, крамницями одіжією, помешканями. Нічого не треба марнувати дурно, але в той же час належить організувати ся так, щоби поповнити те, що буде зужите. Словом, передовсім зробити усе можливе, щоб задовольнити усі потреби, і зразу починати витвір, але вже не за-про визиск для когоб не було, а на те, щоб забезпечити житє і дальніший розвій усього суспільства.

Не треба нам більше сих двозначних фраз як "права на працю" котрими дурили нарід 1848 року і хочуть вабити ще і тепер. Час бути сміливіщими і прямо заявити, що достаток про всїх, ставший можливим за нашого часу, **повинен** здійснитись, щоб він не коштував.

Наколи в 1848 році робітники домагали ся права на працю, уряд вибудував національні майстерні і примушував людий працювати в сих майстернях за два франки денно! Наколи вони домагали ся організації праці, їм відповідали: »Підождіть, друзі мої, уряд подбає про се, а поки — ось вам два франка. Відпочинь, суворий робітнику працюючий ціле своє житє!" А тим часом намірювали гармати, збирали з всїх закутин війска і дезорганізовували самих робітників тисячами способів, котрі буржуї знають дуже добре. Опісля їм заявили: "забирайте ся кольонізувати Африку, або ми вас постріляємо!"

Цілком иньший наслідок буде, як робітники будуть вимагати **права на достаток.** Вони заявлять тим самим про своє право заволодіти всім суспільним скарбом, заволодіти помешканнями і розложити ся там відповідно потребам кождої родини, захопити накопичену поживу і роспорядити ся нею так, щоб після довго панувавшого голоду взнати, нарешті, достаток. Вони заявлять таким робом своє право на всі скарби — витвор праці менувших і теперішних поколінь, і зарядять ними так, щоб запізнатись нарешті з вищими солодощами штуки і наукй, що були дуже довго майном самих буржуїв.

І заявляючи про своє право на достаток, вони — і се ще важніще — проголосять разом з тим своє право вказати, яким має бути сей достаток, які продукти треба буде витворювати для його забезпеченя, а які можна облишити, яко згубивші усю свою вартість.

Право на достаток, се — спромога жити по-людському і виховувати дітий так, щоб зробити з них рівних членів суспільства, стоячого вище, ніж наше; тоді як право на працю, се — право зіставати ся завжди платним невольником, яким проводить і визискує завтрішній буржуй. Право на достаток, се-соціяльна революція; право на працю, се, найбільше — промислова каторга.

Давно вже час робітникови проголосити,

нарешті, своє право на спільну спадчину і заволодіти тією спадщиною.

———————O———————

Ж. ГРАВ.

НЕОБХІДНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЇ.

(З московської пер. М. А.)

Що найбільше страха більшість робітників і змушує їх хапити ся за парляментаризм та за рух на користь реформ так се — слово революція, за котрим вони добачують в перспективі шерег кривавих битв. Який би не був сумний теперішний стан робітників, яким би не було нікчемним та темним їхнє житя, вони все ж тремтять, думаючи, що їм може доведеть ся певного дня виступити на вулицю і пожертвувати сим житєм запро ідеал, здійсненя котрого вони ледво бачуть.

Опріч того, сила, котру треба зломити, здаєть ся їм непомірно великою; робітникам мало коли доводить ся роздивлятись її зблизьку, а здалеку вона набирає могутности усіх невиразно видимих річей, вона здаєть ся їм велитнем глузуючим з їхніх змагань, велитнем, з котрим бороти ся нема як, позаяк йому досить кивнути рукою для того, щоб, пускаючи в рух страшну машинерію задавленя, знищити тих півголовків, що наважились його напасти.

Усі передші революції, не діпявші своїх мет, погіршивши тільки стан робітництва, чи-

мало спричинились тому, що робітник почав відносити ся недовірчиво до будучих революцій. "Нонце мені бити ся і підставляти свою голову", каже він, "як все одно нова банда інтриганів стане на місце тих, котрі тепер мають владу... З мого боку се було б дурне".

І він далі стогне в кліщах злиднів, продовжує лаяти балакал, надававших йому багато обіцянок, здійснене котрих все відкладає ся, але вперто затикає вуха, коли голос фактів говорить йому, що йому треба чинити енергійно; він вперто затуляє очі, щоб не бачити, що готуєть ся боротьба, про неминучість котрої він в свої душі цілковито певний, і котру він голосно кличе в дні роздратованя та лиха.

Він ховаєть ся, в страху перед відомим, він не хоче признати ся, що злидні пануючі навколо него можуть завтра ж замахнути ся і на него і післати його і його родину побільшити шереги голодуючих, живучих жебрацтвом.

Не зважаючи на се, він певний того, що зміни неминучі: він не може погодити ся з тим, що все він буде пробувати у злиднях, що несправедливість буде продовжувати ся вічно. Він надієть ся, що настане час, коли усі голодні будуть їсти, коли всі будуть ходити з піднесеною головою, не боючись нікого. Але він надієть ся: що се станить ся якнебудь само з себе, що йому не доведеть ся запро те вийти на вулицю; він мріє прояких-сь невідомих спасів,

котрі ущасливлять його. Тому він хапаєть ся за кожного, хто обіцює йому такий щасливий вихід, хто обіцює йому сю зміну без боротьби і без зусиль з його боку; він витає кожного, хто тільки накидаєть ся на сильних сього сьвіта, думаючи, що той сим самим накидаєть ся на саму підвалину влади; він ставить на педестал кожного, хто обіцює йому найбільші реформи, хто вказує йому на можливість звернення цілого законодавства на його користь, хто жалує його і обіцює йому улїпшити його становище.

Чи вірить він в сих людей більше ніж в тих, котрі кажуть йому, що його єдиний ратунок лежить в революції? Можливо ні. Але вони підримують в нім надію на визволене без боротьби і без зусиль, і він поки що задовольняєть ся сим. Він спокійно засипляє собі, покладаючись на своїх послів і знову починає нарікати, як тільки зауважить, що вони зрадили своїм обіцянкам, що час визволу віддалюєть ся... поки не настане день, коли його притисне до стіни голод, коли відраза та гнів переповнять чашу і він враз зажадає обрахунку за усі свої вікові терпіня.

Якби буржуї розуміли теперішний стан річей, вони могліб дуже віддалити сей день, вони могліб примусити нас чикати ще багато віків настаня того благодатного устрою, котрий запровадить на землі щастя і мир; але ми бачи-

мо, що їхня власна ненажерливість і взаємна конкуренція між ними прискорює хід еволюції, що вони запомогають руйнованю їхніх власних установ.

Вони подають тілько цілковито незначні реформи, котрі рішучо нічим не зачіпають їхніх привилеїв і котрі ані трішки не загороджують спромоги їм богатіти. Але сі реформи, за котрі вони тримають ся, коли домагають ся вигідних місць, починають лякати їх, як тільки вони зайняли ті місця. Те, чим вони покористали ся, як зброєю до здобутя влади, лякає їх, коли вони, врешті, стають членами уряду. Тоді вони починають бороти ся проти тих мрій, котрі вони самі сіяли в людських головах, на котрих вони дивили ся, як на звичайні прилади до осягненя своєї мети, вони починають бороти ся проти пропонованих ними ж самими реформ, бороти ся з таким же запалом, з яким вони раніш бороли ся за них, з яким бороли ся проти них їхні супротивники.

Погляди змінюють ся в міру того, як змінюєть ся особисте становище; те, що людині здавало ся розумним і правдивим, коли вона сама була в юрбі голодуючих, здаєть ся їй страшенно шкідливим, як тільки на неї припада оборона існуючого строю річей. Тоді починає лякати ту людину ненажерливість рядженої нею череди, вона починає бояти ся, що як один раз задовольнить їхні домаганя, вона тим самим

подасть повід до нових домагань; і ось чому політичні діячі, дійшовші певного становища, час від часу загадують стріляти у юрбу, що наївно домагаєть ся від них виконаня даних ними обіцянок.

Але, нащастє, страх не розважає, а буржуазія боїть ся і губить голову перед домаганями робітників. Нащастє, клопоти про зміцненє та оборону свого теперішного становища перешкаджає їй бачити, чим власно можна булоб охоронити його від будучих нападів. Про зміцненє одного кута своєї фортеці, вона розкидає другий; вона хапаєть ся користатись усіма підручними матеріялами, цілком не думаючи про те, що вони з більшою користею здали ся би в иньшім місці; будинок таким робом поверха направляєть ся наякийсь час, але шкалубини безперестанку збільшують ся, і скоро настане хвиля, коли дальші направи стануть неможливими, коли конче буде треба роскидати усей будинок на те, щоби на його місці вибудувати иньший, новий.

Не будемож нарікати на нерухомість юрби. Нас може часами засмутити те, що вона зістає нечулою під-час поповненя найстрашніщих несправедливостей, що вона зістає холодною, коли перед її очима перевертають смердюче багно, коли вона очивидячки сама себе обмащує тим багном; але з другого боку, та ж нерухомість дає їй спромогу не дуже складатись на

слова красномовців; навіть коли оплескує сих послідних, вона бачить в них тільки їхній корисний собі бік, і сей тільки бік вона витає. Коли юрба недовірчиво слухає слова правди, як воно не лестить її похотей, так само вона дуже мало вірить тим, котрі лестиво говорять до її вподоби, і її наліг до тих фетишів так однаково хутко зникає, як і зявляєть ся. В дійсності робітник бажає тільки одного — свого визволу; коли він здаєть ся приймає з запрошеними очима оповідані йому ідеї, він в дійсності переглядає їх, зважує і обмірковує їх. Згуста він помиляєть ся, згуста лехковажно пристає до хвоста політичних шахраїв, але й через се нам також нема чого зневірятись: він на кожнім кроці навчить ся чому-небудь і у висновку кожної лекції він пічне все більше і більше скептично ставитись до політиканів, до їхніх обіцянок до їхніх фокусів. Потерпімо ще трохи, незабаром він буде слухати тільки свого власного розуму.

Власне, щоб переконати робітника в тім, що "він повинен тільки покладати ся на себе", ми боримо ся з тими нісинітницями, котрими політикани намагають ся загойдувати його, ми безперестану кажемо йому наше: "Тільки революція може тебе визволити"!

Ми вже сказали і ще раз кажемо, що, революція не робить ся і не імпровізуєть ся себто не робить ся без приготованя, що ми зов-

сім не надіємо ся, що на наше гасло народні батальйони підведуть ся і подадуть ся штурмувати могутність буржуазії. Ми бажаємо тільки, щоб робітники переконали ся в тім, що прийде хвиля, коли самі події викличуть революцію і що, провиджуючи сю боротьбу, вони повинні добре спізнати причини своїх злиднів, спізнати які власно установи для них шкідливі, запевнити ся, що латане і полагоджене сих установ нідочого не ведуть; ми бажаємо, щоб в день боротьби робітники не були заскочені несподіванкою, щоб вони тоді твердо знали, чого вони хочуть, щоб вони однодумно сотворили те, що їм потрібне і на сей раз не дозволили вирвати собі з рук плоду своєї перемоги ріжним інтриганам, котрі пічнуть їм лестити, закидати їх обіцянками і для полекшення їх роботи, забажають сісти на місце скинутого уряду на те тільки, щоби повторити всі передші помилки, тільки під новими назвами.

Уже час, щоб прийшов той визволяючий переверт: самій еволюції треба, щоб хутче настала революція. Держава з кожним днем все більше і більше скріплює свій вплив на шкоду особистій ініціятиві. Її армія, поліція і бюрократія побільшує ся, в той час як кількість робітників в майстернях зменьшує ся, урядові установи стають більше велелюдними, а мешканці в них починають прираховувати себе до урядової кляси і захищати інтереси сієї

ПОСЛІДНОЇ тільки тому, що вони покинули молот або пильник і тепер роблять пером, щіткою або мітлою.

Кляса працьовників зменьшуєть ся, кляса дармоїдів збільшуєть ся: підприємець, наслідуючи державу, викидає з майстерні десять робітників-витворців і на їхнє місце уряджує одну або дві дармоїдних, півробітних, пів-буржуазних посади, але зате, занимаючі їх особи тим більши прихильні істнуючому устроєви, чим більш вони безпотрібні, чим більше певности в тім, що їм доведеть ся повернути до покинених ними майстерень.

Якби такий стан річей мавсь далі протримати ся, так мабуть він скінчив би ся тим, що буржуазна кляса так би побільшила ся, завдяки перебіжчикам, що робітники позістались би дуже нечисленними аби скинутй своє ярмо. Але зрозуміло, що на се треба б було багато віків, а до того часу робітники зчіпились би з капіталістами, причім їхня нечисленність доповнювалась розумовим розвитком. На щастє нам бояти ся таких наслідків нема чого; коли ж нас починають винувати в тім, що ми прагнемо припинити рух поступу, так чому не вказати, в якім напрямі відбуваєть ся сей поступ. А відбуваєть ся він в бік атрофії (зниденя) працюючої кляси і гіпертрофії (погрубшеня) пасажитної кляси. Користаючи ся продуктами чужої праці, буржуазія цілковито згубить здіб-

ність працювати і зістане здібною тілько марнувати.

Ми знаємо до чого допровадив поділ праці у бджіл та у муравлів, в який бік направив він еволюцію сих двох видів: у бджіл ми маємо маток, з котрих тільки одній вільно бути у вуліку, трутнів самців і, врешті, неполих робітниць, наче пролетарів на обовязку котрих лежить витворенє продуктів для людности вуліка, очистка і оборона сього послідного, будова вощини і вихованє молодих поколінь. В муравлів, принаймні у декотрих відмінків муравлів, ми бачимо ще один, четвертий, підрозділ вояків, на обовязку котрих лежить захист муравлища. В декотрих відмінків муравлів, поділ пішов ще далі; так приміром, один з сих відмінків тілько і має до діла, що воювати з рештою, котрих він обиртає собі у невільників; приналежні ж до неї особи здібні тільки до війни, а нездібні нідоякої иньшої праці, ані навіть до їди, і гинуть з голоду, як біля них нема невільників, котріб їх нагодували.

Якби буржуазній клясі судило ся продовжувати спокійно свою еволюцію, так вона можливо прийшлаб до таких же наслідків, і повстали б з одного боку неполі робітники, а з другого буржуазія, особи, котрі складали б ся з травлячої поживу торби і ще з одного апарата... подобину котрого носили римські матрони, як амулет.

Коли ж ми не бажаємо перевернути ся ні на животи, ані на торби, ані на неполих, так час нам втрутитйсь в еволюцію, час революції навернути нас на розумнїщу дорогу і дати нам новий суспільний устрій, у котрім усі наші здібнощі осягнуть спромогу розвивати ся, і в котрім ми не будемо примушені не розвивати одні з поміж них — ризикуючи навіть атрофірувати їх — на шкоду других.

Нехай же нам не кажуть, що ми прибільшуємо. Подивіть ся, що робить ся в деяких промислових центрах; ви бачите, що людність терпить від анемії (недостача крови), що жінка та дитина відірвані від родини, а в таких умовинах дитина неминучо вяне, нидіє, зістає рахитичним (рахитизм — діточа слабість скривлююча недостачі вапняних частий), а в 20 літ — юнак уже зістає змореним старцунем.

Жінку ж не тільки нівечать працею, — її крім того повертають в прилад до насолоди. Коли вона гарна з-лиця, так вона повинна бути ласкава до наставника, до пана господаря і до панів урядниць; причім само з себе зрозуміле, що першість належить до найбільше впливових з них. Доки слабість до неї не прийшла, її часом шанують, вона меньше відчува визиск, але потім її доводить ся, так як і її товаришкам, працювати без скарги до знівеченя, позаяк, визиск тяжкий в сих пеклах, що звуть ся фабрками, і в них жіночі покоління зкошують ся

смертею задовго перед наступом старощів. Ба, навіть з чоловіків, порівнавчо, небагатьох доживають до старшого віку, та і та скількість їх не здоровша від жінок.

Будучи під впливом ніколи нездійснюючої себе надії дістати які-небудь поліпшеня від буржуазної класи, боючи ся революції, хоч рішучо їм нема чого губити в ній, і хоч наслідки її, які б вони небули, не можуть погіршити їхнього гіршого становища, робітники з жахом відсахують ся, коли їм згадають про боротьбу.

Наколи їм доводиш про спромогу заснованя такого суспільного устрою, в котрім їхній розвиток не буде здавлений нічим, в котрім, порівнавчо, не тяжко буде задовольняти усі їхні потреби, вони, подібно буржуям хитають головами і відповідають, що сі ідеали задобрі для того, щоб бути здійсненим.

Вони не хочуть бачити, що сила річей все ж провадить їх до боротьби, що злидні, неморальне житя і знівечуюча праця вбиває їх таксамо певно, як і куля з кріса; що чим більш покірливими вони будуть, тим тяжча буде експльотація і що як в них самих не буде снаги на те, щоб визволити ся, так вони віки-вічні зістануть ся невольниками, позаяк їхні визискувачі ніколи добровільно не розібють їхніх кайданів.

"Ваші ідеали нездійснимі*, кажуть нам вони. І справді сі ідеали будуть нездійсними до-

ти, доки ті, котрі найбільше зацікавлені в їх здійсненю, будуть такі дурні, що будуть терпіти той порадок річей, котрий їх вбиває, такі полохливі, що не будуть напинати своїх зусиль для здійсненя того ідеалу, котрий вони вважають "задуже гарним".

Ой, леле! передбачений нами ідеал любови та згоди для богатьох з нас, можливо, зістане ся тільки мрією. Ой, скільки з нас не ввійде у Обіцяну Землю! Ой, скільком з нас судило ся загинути в боротьбі, з очима, зверненими в той бажаний рай, вступ до котрого буде їм недосяглим!

Щож! хіба не в тім лежить післаництво піонерів, щоб розчищати дорогу для тих, котрі йдуть слідом за нами і самим падати в перших радах під ударами захищаючого себе, від живаючого устрою? Така ж роля і ідейних піонерів. Але навіть якби нашому ідеалови зовсім не судило ся бути здійсненим, тим не меньше він є корисним для розвитку суспільства. Той ідеал є зіркою-дороговказом поступу, що показує йому мету, до котрої він повинин справитись, і перешкоди, котрі можуть його відхилити від належитої дороги; одиниці ж він вказує, що вона повинна робити, коли вона є настільки живою, енергійною, що бажає стати вільною і щасливою.

За теперішного стану річей, революція родить ся еволюцією; вона є не минучою фазою,

через котру нам треба буде перейти; і ми можимо додати, що вона є необхідною ще й на те, щоб врятувати людство від регресу (посування назад), до котрого тручає його еволюція буржуазного суспільства.

———o———

Б. *)

"Руйнуючий дух є будуючим духом". — М. Бакунин.

ЗАВДАНЯ СОЦІЯЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

В тій хвилі, коли маса працюючих наважить ся роспочити соціяльну революцію, загальний страйк буде дуже вдатним початком такого руху. Він сотворить відповідний протестуючий настрій і знесилить ворожі сили.

Однак повстаня селян або робітників (або тих і тих разом) може розпочатись і швидче, ніж пічнеть ся загальний страйк. В такім випадку повстанє повинне бути негайно підтримане загальним страйком.

В усіх випадках такий страйк повинен мати революційну прикмету: конче треба забирати робітників з робіт і ужити революційний саботаж.

Під-час революційного загального страйку повинна бути скорочена робота в усіх підприємствах, уживаючих працю наймлених робітників. Але справа не тільки в затриманю роботи. Робота затримуєть ся для дезорганізації капіталу і влади, але разом з тим, коли ми хочемо соціяльної революції, руки випустивші струмент повинні взятись за зброю. Революційний

*) На окладинці зайшла помилка. Автором "Завданя Соціяльної Революції" є Б. а не М. Бакунин.

страйк повинен вибухнути враз зі збройним повстанєм. Не треба гаяти ні одного дня. Нетреба давати ворогам часу до зорганізованя ше більшого опору ніж той, котрий вони можуть в тій хвилі поставити. Під-час нападу ворог може бути заскочений несподівано.

Страйк зразу повинин злитись з повстанєм, бо нелегенько змінити мирний хочби і загальний страйк у боротьбу за повне самовизволенє працюючих. Певно уряд зараз же проголосить стан облоги, себто сам дозволить собі усі можливі злодійства. Він буде дурити, розповсюднювати чутку про зраду частини страйкуючих і про роспочатє знов робіт, про занепад духа в страйкуючих; буде брехати, прогалошувати мобілізацію залізничників та електротехніків; ужиє і самосилу, щоб поломити страйк. Не треба давати йому часу на все те, треба зараз же перейти до атаку.

Насамперед робота повинна бути спинена в усіх тих підприємствах, спиненє котрих викличе за собою неможливість робити у багатьох иньших промислових закладах. Так, приміром, конче треба спинити добуванє земляного вугіля, нафти, спижу. Про те ж саме треба спинити цілий шерег иньших підприємств, — як залізниці, плавбу, пошти та телєграфічний рух.

Хоч ми подибуємось з вказівками, що спиненє добуваня вугіля і затриманє транспорту

зараз уриває урядови ¾ його сили, але таким затриманєм не можна обмежуватись. Одностайний загальний страйк англійських копачів вугіля (1912) тільки повільно спинив роботи у фабриках. Скрізь маєть ся більші запаси опалу. Було б не мудро певнити, що повстане в тій хвилі застій в усіх місцевостях підприємства, навіть коли копальняні і транспортові робітники застрайкують враз.

Як застрайкують одні тільки робітники головних підприємств, так вони, хоч частинно, будуть заступлені жовнірами і страйколомами з робітничих і неробітничих кляс громадянства.

Тому треба спинити усі великі підприємства, в котрих працює так багато робітників. Конче треба зупинити усі мотори. Конче треба сперти роботу в усіх меньших і дрібних підприємствах, конче треба позамикати усі магазини.

Уся промислова, перевозова і торговельна діяльність повинна бути сперта. Страйкуючим доведеть ся забрати з роботи невідважних робітників і увести їх зі собою. Усе се повинно зробитись в найкоротшім часі.

Але сього ще замало. Конче треба, щоб до кінця страйку робота не починалась навіть в небагатьох промислових підприємствах. Конче треба, щоб не могли працювати страйколоми, назбирані споміж запроданців робітничої

кляси, споміж зовсім темних робітників, споміж пів-урядничого, пів-робітничого пролєтаріяту, і напослідок, споміж рядів узброєних рабів сучасної держави — споміж рядів жовнірів, частина котрих, по правді кажучи, спеціяльно тресуєть ся до залізничої служби та вчить ся електротехніки для того, щоб займити місця страйкуючих робітників.

Правда, усі ті люди можуть, обслуговувати тільки невелику частину робіт, але робіт найбільше важних для цілей правительственної боротьби зі страйком, для цілей заколоту між страйкуючими.

Страйкуючі робітники напр., повинні забрати зі собою головні, але невеликі і не тяжкі частини машин, без котрих не можна пустити в рух машинерії. Усі сі частини повинні бути доглянені, щоби, після скінченя страйку, їх можна було поставити на старе місце. В декотрих випадках не можна буде обмежатись машинними частинами, приміром, нетілько треба буде забрати частини парової машини, але і знищити в декотрих місцях залізничу треку, здіймити і забрат релі, або висадити в повітрє мости.

Треба буде нетільки забрати частини телеґрафічних та телефонічних апаратів, але в декотрих місцях пірвати і дріт, в тім числі усі дроти, проводячі до касарень, до урядових будинків і подібних помешкань.

Усі ті ужитки революційного саботажу повинні бути вивчені революціонерами.

У тих випадках, коли страйколоми будуть з буржуазії і шляхти, на них треба буде зробити просто напад. Правда, буржуї страйколоми не дуже страшні, як се показало у Петербурзі і у Пармі (Італія), але з рабовладцями, котрі за всіляку ціну. хочуть утримати рабство, церемонитись неможна.

У багатьох випадках революційний саботаж повинен мати атакуючий характер, і уряд буде змушеним розіслати хоч частину свого війська для охорони залізниць, телєґрафів, фабрик, тощо. З сього маємо дві користі. Невеликі відділи війска легче побороти повстанцям, і не великі відділи швидче переходять на бік народу.

Позіставші у руках уряду засоби треба буде знищити. Насамперед динамітними вибухами і пущеними з цілою силою льокомотивам треба буде зустрічати карні потяги з їхніми відділами убійників. Як такий відділ буде дуже великий, як він всеж достанеть ся на призначене місце, і його не можливо буде знищити збройним нападом, — з такого міста повинні вийти і виїхати усі робітники, зруйнувавши за собою дорогу.

Залізнича служба і робітники, а також поштово-телєґрафічні урядники, на котрих, не знаючи, чи брали вони, чи небралй участй в

страйку, накинулась звірська кара катів 1905 року, — повинні памятати про потребу утечі.

З тих місцевостей, де уряд сконцентрує своє військо, повинен зачатись загальний вихід робітників, уносячих і увозячих зі собою усе, що можна, — припаси харчів, струмент, головніщі частини машин...

Нема ваганя, що уряд і буржуазія виявить енергічне противленє самовизволеню робітників, і збройна боротьба з оборонцями визискувачів і угнітенними буде конечною.

У богатьох випадках прийде до боротьби межи народним військом і урядовим, але є надія, що частина жовнірів і моряків перейде на бік народу. Для перемоги повстаня потрібно здобути міста — сі центра урядової і буржуазної сили.

В нас таке здобутє можливе тоді, як хлібороби дадуть поміч робітникам. Від самого початку страйку мійський пролетаріят повинен післати до хліборобів своїх послів, знаючих військову справу, і таким чином завізвати хліборобів до міст, щоб заповнити міста народними полками.

Хлібороби хочуть взяти землю і позбути ся урядників. Хлібороби знають, що міста, оставлені в руках правительства і богатирів, розгромять розкиданий по селах люд і вони підуть в міста на поміч робітникам для того, щоб скинути урядників, розброїти і розпусти-

ти державну армію, озброїти відібраною зброєю нарід, щоб вернути народові усе те, що загарбано володіючими землею, капіталістами урядом все те, що, поправді має належати народови. Хліборобське і робітниче повстанє може вдатись тілько в тім випадку, як міста перестануть бути захистом-вмістилищем сконцентрованих сил теперішньої держави, як влада буде знищена, як армія буде розпущена, а у буржуазиї вирвані економічні основи її могутности. Посли пролетаріяту, тисячі сих послів, можуть одночасно спричинити повстанє хліборобів, пішовших на поміч робітникам, і завдяки сьому могутний і грізний девятий вал російської революції рівночасно підхопить на родні маси *).

Селянство візьме в загальну користь землю і дідицкий інвентар. Частина живучої у містах людности подадуть ся з міст на комунізовану землю і число таких людий буде тим більше, чим більше буде продовжуватись в містах безробітє революційного періоду, чим довше затягнеть ся орґанізація вільного місцевого виробу.

Втеча богатьох громадян дуже небезпечна

---

*) Надходяча революція, се — загальна, обіймаюча велику більшість краю і разом з тим децентралізована, в кожній місцевості повстаюча революція. Загадів з верху очікувати не доведеть ся. Самим працюючим треба буде роспочати повстанэ і організуватись по-новому.)

для революційного руху. Захопивши, разом з пролетаріятом, міста хлібороби підуть на села. А як туди піде ще і більша або меньша частина робітників, так тоді чорні і ліберальні сотні, а частиною і соціял-демократичні сотні, побачивши безлад робітників, енергійно підтримають аґентів царського або новоявленого уряду і зухвальство сих людий зросте пропорціонально відпливу з міст робітничої людности. А як міста будуть забрані прихильниками приватної власности, коли селянство згубить сі центри, до котрих його буде тягнути в революційний період, коли міста дадуть ворогам народа можливість зробити за їхніми мурами міцні кубла, справа революції, навіть в найкращім випадку, буде відложена.

Неможна закривати очей на сю небезпеку. Конче треба, щоб мійське житя було приваблюючим для міщан; і щоб значна частина з них не подалась в села, потрібно, щоб пролетаріят скинув з себе ярмо капіталістів і сам зорґанізував поділ і витвір виробів. Потрібно буде зараз-же рівномірно розділити помешканя поміж всіма мешканцями міста. Тут до речі і слідуюча практична увага. Усі урядові помешканя, в котрих урядники почувають себе у звичайних обставинах, усі ті будинки, до котрих будуть липнути наші вороги, повинні бути, захоплені установами (спілками) і помешканями робітників, котрі, узброївшись від голови до

ніг, перероблюють усі ті помешканя (в тім числі касарні і поліційні уряди) на маленькі твердині.

Таким чином будуть знищені ті центрики, до котрих завжди липнуть явні і тайні реакціонери.

Громадяни повинні поділити межи собою харчі, одіж, озув, меблі і багато иньшого, що здибаєть ся в крамницях. Усім робітникам треба буде узброїтись і не допускати появленя нових правителів (хочби й соціялістичних), що спирають ся на зґраю наймлених або назбираних убивців-жовнірів, судців, катів, жандармів, та ґенералів. Не міліція не набрана армія, а загалом озброєний усей нарід, — от хто стане підпорою завойовань соціяльной революції.

Робітники все частіще і частіще висловлюють ся за поділом помешкань та краму продукції. Се всім зрозуміло. Усі вироби працюючим і все повинне бути звернене їм. Всеж енерґійно обороняти можна тільки правдиві завойованя, а не обіцянки, хоч би і соціялістичного уряду. От через що, не кажучи вже про справедливисть, потрібно зараз же уліпшити добробут убогих.

Після розділу помешкань і краму навіть жінки поставлять відважний опір, знаючи, що перемога ворогів спричинить їхнє повернене назад у тісні і не чисті помешканя, переодягненя у старе і подерте.

Кожному бідакови буде що обороняти, навіть тим з них, хто не доріс ще до зрозуміння вигоди від переходу капітала у громадську власність. Більша або менча значна частина виробів безпосередної потребу буде розібрана повставшими перше ніж вони встигнуть зорґанізувати ся для рівного розділу тих виробів. Від самого початку руху повставший нарід повинен виставити домаганя, щоб ніхто не брав з тих виробів більше того, як йому потрібно, не "збирав богацтва". Скільки-мога, зразу треба недопустити до надмірних захоплень, тим більше, що революційним часом спробують скористатись і найбільше зухвалі експльоататори. Треба, мерщі, організувати розділ порівному.

Вічам дільниці міста (де коли кількох укупі) треба буде при найблищій нагоді взятись до розділу виробів особистої потреби. Трохи пізніще, громадяни усунуть разячі нерівності початкових захоплень (хоч би видаючи забордям меньше продуктів з громадських складів), але певно, що, чим швидче зорґанізуєть ся рівний розділ, тим буде краще.

Орґанізація розділу потрібна, між иншими і тому, що в богатьох містах запаси споживчих продуктів і опалу малі. Усі ті вироби треба буде діставати від селян і з иньших міст, а ті витворці відмовлять ся задурно давати що-небудь до міста і з самого початку зажадають в

обмін за свої вироби ріжного краму. А тому, що підприємство може уладнатись зразу, так добре б було зіставити у складах, не розділюючи межи громадянами, хоч би половини виробів, котрих потрібно селянам і мешканцям иньших міст. В першу чергу прийдеть ся охоронити вироби, котрих найбільше потрібують селяни. Буде дуже немудро, як в декотрих поодиноких мешканців міст буде по пять пар чобіт, по чотирі кожуха, а не можна буде дістати хліба для дорослих і молока для дітей; буде дуже не мудро, як кожному мешканцеви окремо доведеть ся провадити торг з селянами. Конче треба знищити той великий спосіб гнету і реакції, котрий зветь ся алкоголем. За перших же днів соціяльної революції відділи революціонерів повинні будуть знищити в ґуральнях прилади виробу горівки, переробивши ті будинки на помешканя або на ремісничі робітні, знищити, розіляти міцні трунки; алкоголь можна виробляти тільки для технічних і медичних потреб. В силу залізної необхідности, повставшим доведеть ся орґанізувати вироблене ріжних продуктів. Повставшим мешканцям міст доведеть ся зробити так, щоб не вигинути з голоду, тим більше, що боротьба з прихильниками приватної власностй і влади може затягнутись. В силу конечної потреби, робітникам доведеть ся захопити склади хліба, як печеного, так і муку та зерно, склади всіх безвиїмку споживчих

припасів, захопити млини, пекарні, хлібовні, різні, організовати приготовленє печеного хліба і наготованє мняса. Треба буде росченити крамниці для розпайованя тих продуктів.

Дуже можливо, що почавши революцію, робітникам треба буде зачати від того, чим кінчили повставші робітники Парижа у 1871 р., що робили лондонські портові робітники за часу свого славетного страйку і що не рідко роблять тепер французькі робітники, себто, треба буде уряджувати спільні обіди. Треба буде виробляти зброю, порох, і усе те, чого треба буде, щоб повставші не опинились з голими рукамй перед узброєним ворогом. Конче треба буде пустити врух пошту, телеграф, потяги... Зрозуміло, що забраних споживчих продуктів в містах стане тільки на короткий час. Хліб, бараболя, молоко, яйця, мясо, тощо, треба буде діставати з сіл, а селяни повезуть усе те до міста тілько в тім випадку, коли в замін за сільскі продукти їм дадуть містові вироби: сукна, чоботи, залізні знарядя, тощо. Міщанам не доведеть ся навіть чекати привозу селянських продуктів; в богатьох випадках міста розчинять крамниці зі своїми продуктами в селах і будуть обмінюватись, а впочатках будуть купувати споживчі продукти. Тому, що в містах нема великих запасів потрібних виробів для селян, треба буде зразу ж (чим швидче тим краще) росчинити усі ті фабрики, в котрйх вй-

робляють ся такі вироби. Нема чого й казати, що для селян будуть виробляти і недосяглі для них в теперішню хвилю продукти.

Треба буде конче захопити необхідні для такої роботи склади матеріялів та струменту. А тому, що доведеть ся забрати і склади річей особистої потреби, так в результаті будуть забрані склади усієї марфи (дуже малі, немаючі наймлених робітників крамниці можна буде не зачіняти.)

Треба буде захопити гроші, як урядові так банкові. Треба буде робити після спізненої ради Енґельса, післаної на адресу комуністів 1871 року, післаної втой час, коли від Парижской Коммуни зістались тільки спогади.

Захопивши частину капіталу, повставший нарід не буде мати причини спинятись і перед захопленєм усіх капіталів, котрі, по-правді належуть до всього народа і на котрі не мають морального права їхні властителі.

Пазур капіталізму застряг — прийшов час усему тому драпіжному птахови згинути.

Мало всього сказаного: нема ваги, що підприємці не захочуть розчинити своїх фабрик, доки не будуть переможені робітники. На страйк вони дадуть відповідь локавтом, і щей через те, що виликі купці не дадуть ім своїх замовлень. Сі обставини, в свою чергу, допровадять до конечности орґанізувати підприємств без властителів. "Ховати голову, як струсь",

пише П. А. Кропоткин, "жити пустою надією, уявляти, що в часі революції фабрики будуть робити по-старому і що до них будуть припливатй замовленя по-старому — впрост ганебно. Нічого того не буде і громадянство буде примушене взяти в свої руки усі підприємства і переробити їх відповідно потребам усієї людности". Таким чином, ще в часі боротьби із прихильниками старого ладу, в силу потреби, — треба буде почати роботу в дуже і дуже многих промислоових закладах. Як тільки в котрій місцевості будуть знищені ворожі сили, в тім самім часі треба буде запровадити розділ продуктів і розчинити для роботи фабрики, та майстерні. Було б великою помилкою певнити, що осягнувші цілковиту перемогу робітники, — російські робітники 20 століття, — поставлять в кожнім підприємстві якогось властителя і будуть віддавати йому дохід.

Вони самі злученими силами, попровадять промислове діло.

Місто, як цілість, організує обмін з селянами і мешканцями других міст. Прилади праці і иньші засоби підприємства повинні бути в той час проголошені загальним добром, і відділи громадян будуть стерегти їх в небезпечний час, як і від того, щоб вони не пропали від припадку (прим. від огню), так і від розрабованя визискувачами, уважаючими, що революційно-коммуністичний рух буде здавлений. Усі

засоби підприємства будуть передаваны ставшим на роботу витворцям, в міру потребы послідних. Давати їм для потреби, а не на те, щоб вони ним рядили, або було їхнім власним.

Соціяльна революція міцно звязана з експропріяцією. Експропріяцією ми звемо "звернене суспільству усього того, що йому належить по справедливості." Звичайно, потрібна повна, цілковита експропріяція як малих, так і великих визискувачів.

Як експропріяція не буде довершена, так се покаже, що революція не вдалась. Се покаже, що була пролята кров і нічого не зроблено. Се покаже, що народні маси були безжалісно і безчесно обдурені Як повстане, так і розділ продуктів і організація підприємства можуть статись тільки результатом діяльности самих народних мас. Селянам і робітникам доведеть ся самим статы до "громадської перебудови." Потрібна для корінної громадської перебудови самодіяльність самих народних мас, що тепер приголомшена державою і капіталом, в значній своїй мірі є у схованім, потенційнім істнованю. Тільки тоды вона проявить ся у своїй могутній силі, коли буде знищена мертвяча влада держави і капіталу.

Нищучы інституцію приватної власности, потрібно знищити і владу уряду. Конче потрібно истільки усунути істнуючий уряд, але конче треба зробить неможливим "революційний"

уряд, котрий в певнім розуміню, тільки на те здібний, щоб вирвати з рук народа те, чого він діпне революцією. Кожний уряд, — в тім числі і соціял-демократичний, — може тільки убити соціяльну революцію, підмінити самодіяльність народних мас своїми загадами. "Поза анархію нема революції."

А тому — як тільки зявлять ся зухвалі і нахабні люди, котрі захочуть рядити нами, — як би вони не кричали про те, що вони являють ся речниками народної волі тому, що їх вибрали на рядячих темні елементи загалу, як би вони не звали себе членами установчих зборів, земельних зїздів, парляменту, думи, чи диктаторами і т. п. — все одно на них, на сих злодіях нашої свободи і нашого щастя, треба буде зробити прилюдний узброєний напад.

Певно, не демократична република, про котру говорить російська соціял-демократія є цілею нашої революції — вільні міста, вільні села, їхнє вільне обєднанє. Примусової влади не повинно бути. Виріб повинен бути громадянським, а розділ продуктів треба буде орґанізувати по-економічному, по-братерському.

Нічого доброго не вийде з революції, як зістанеть ся або знов зявить ся який би не був уряд, як позістане хоч тінь влади.

Конче потрібний загальний страйк, зараз же переходячий у збройне повстаня-напад.

Конче треба забрати робітників, продов-

жуючих працювати в часі такого страйку. Доведеть ся братись до революційного саботажу.

Потрібно буде післати до селян знаючих мілітарну справу людей. Конче забрати міста.

Треба буде післати до селянсьтва послів від пролєтаріяту для покликаня селян до міста. Конче почати рівномірне розділенє помешкань, одежі, та їжі. Конче загальне узброєня народа. Конче треба знищити алькоголічні трунки і зробити неможливим їхній виріб.

Орґанізація промислу по-вільному зявить ся не минучою.

Усі засоби продукції будуть забрані під загальну власність.

Для перебудови суспільства по-вільному і рівному конечно потрібна діяльність самих мас.

Конче потрібне повне знищенє держави та влади.

Орґанізація вільних міст, сіл, їхніх союзів, як мета соціяльної революції.

Кінець.